

Hind 25 senti.

KÕIGI MAADE TÖÖLISED, ÜHINEGE!

SOTSIALISTLIK VÕITLUS

MARX: Inauguraal-aadress

MARTNA: Klassivõitlus

ASPEL: Ideoloogilised päälisehitised
Marx'i teorias

REBANE: Klassiriigi dialektiline arenguprot-
sess marksistlikus käsituses

TUIMAN: Max Adler

DAN: Sotsialism ja proletariaadi diktatuur

Ringvaade

Ringvaade

№ 55430

S/6358

SOTSIALISTLIKU TEOORIA JA PRAKTIKA AJAKIRI

4 — 1932/33

I aastakäik

KARL MARX

Rahvusvahelise Töölislüüdu (1. Internatsionaali) Inauguraal-aadress

Töölised!

On fakt, et töötava klassi viletsus ei ole vähenenend perioodis 1848—1864, ja siiski see periood oma tööstuse ja kaubanduse eduga on võrdlematu ajaloolehekülgedel. Aastal 1850 ennustas üks Inglise keskklassi hästiinformeeritud häälkandjaid: kui Inglise sisse- ja väljavedu tõuseb 50%, siis Inglise pauperism (viletsus) langeb nullile. Olgu! 7. aprillil 1864 varakantsler Gladstone veetles oma parlamentlikku audientsi teatega, et Suurbritannia kogu sisse- ja väljavedu 1863. aastal pole olnud väikesem kui 443.955.000 £! „Imeteldav summa, umbes kolm korda nii suur kui Briti kogu kaubanduse summa vaevalt kadunud ephohhis 1843. aastast pääle!“ Siiski ta oli sõnakas „vaesusest“. „Mõelge,“ hüüdis ta, „neile, kes liiguvad viletsuse sügavikus,“ „tõusmata palkadele“, „inimelule, mis üheksal juhtumil kümnest on ainult võitlus olemasolu eest!“ Ta ei kõnelnud Iiri rahvast, kes ikka enam on surutud eest masinatega põhjas ja lambakarjamaadega lõunas, olgugi et isegi lambad kahanevad sel õnetul maal — õige, mitte nii kiiresti kui inimesed. Ta ei korranud, mis 10.000 suursuguse esindajad äsja olid reetnud, äkilisest hirmuvalingust. Garrot-Panic'a kõrguspunktis nimelt lordidekoda nimetas deportatsioonini ja karistustööde uurimiskomisjoni. Selle aruanne on

1863. a. mahukas sinises raamatus ja tõestab ametlike arvude ja faktidega, et roimade jätised, et Inglise ja Šoti galeerriorjad ei ole palju vähem piinatud ega palju paremini toidetud kui Inglismaa ja Šotimaa põlluharijad. Aga see ei olnud kõik! Kui Ameerika kodusõda viskas Lancashire'i ja Cheshire'i vabrikutöölised tänavale, sama lordidekoda saatis ühe arsti sammu tööstusringkonda uurima, milline pisim süsiniku- ja lämmastikuannus, antud odavaimal ja lihtsaimal kujul, küüniks just keskmiselt „kaitsma näljahäiguste eest“ („to avert starvation diseases“). Dr. Smith, arstlik volinik, leidis, et igandalane annus 28.000 graani süsinikku ja 1330 graani lämmastikku hoiaks keskmise täiskasvanu üle näljahäiguste pinna, ja et see annus vastas umbes säästlikule toitumisele, millele äärmise häda surve oli viinud puuvillatöölised! Aga pange nüüd tähele! Sama õpetatud arst sai hiljem jälle ülesande Salanõukogu (Privy Council) meditsinaalametnikult uurida töölisklassi vaeseima osa toitumisseisundit. Ta uurimise tulemused on kehastatud „Kuuendas aruandes avaliku tervishoiu olukorrast“, avaldatud käesoleval aastal parlamendi käsul. Mis arst avastas? Et siidikangrud, naisõmblejad, kinnaspepad, sukakudujad ja muud tööliste aastate kaup ei saa töötute puuvillatöölise hädaratsiooni, ei saa

süsiniku- ja lämmastikuannust, „mis küüniks just keskmiselt kaitsma näljahaiguste eest“. „Pääle selle,“ tsiteerime ametlikust aruandest, „nähtub põlluharija rahvastiku uuritud perekondade suhtes, et enam kui viiendik saab alla määratud miinimumi süsinikulist toitu, enam kui kolmandik alla määratud miinimumi lämmastikulist toitu, ja et kolme krahvkonna, Berkshire'i, Oxfordshire'i ja Somersetshire'i keskmine kohalik toitumine sisaldab ebaküüniva osa lämmastikulisi toitaineid.“

„Peab eeldama,“ lisandab ametlik aruanne, „et toitumispuudust kannatatakse ainult väga vastuseisvalt ja et toiduviletsus saab reegliski ainult, kui igasugused keeldumused on käinud eel. Isegi puhtus saab enne liig kalliks ja vaevarikkaks, ja kui eneseaustusest veel katsetatakse seda hoida, siis iga selline katse eeldab kaasaskäivat näljapiina“. — Need on piinlikud vaatlused, nimelt kui meenutada, et vaesus, millest siin on kõne, ei ole laiskuse teenitud vaesus; see on kõigil juhtumel töölisrahvastiku vaesus. Jaa, töö, mis annab armetu toitumisratsiooni, on tõeliselt enamjaolt pikendatud üle iga määra. Aruanne paljastab kummalise ja kindlasti üllatava fakti, et „ühendatud kuningriigi neljast osast“ — Inglismaa, Wales, Šotimaa ja Iirimaa — „Inglismaa, rikkaima osa, põllundusrahvastik on kaugelt halvim; et aga Berkshire'i, Oxfordshire'i ja Somersetshire'i viletsad põllunduspäevatöölised on toidetud pare-

mini kui osavaimate käsitöölise suur hulk Londonis.

Need on ametlikud andmed, parlamendi käsul avaldatud 1864. aastal, vabakaubanduse tuhandeaastase riigi ajal, ajal, kui Briti riigikantsler õpetab alamkojas, et „Briti töölise keskmine seisund on paranenud määral, millest teame, et see jääb püsima erakordsena ja võrratuna kõigi maade ja kõigi ephohhide ajaloos.“ Ebakõlana vingub neisse ametlikesse õnnesoovesse ametliku tervisearuande kuiv sõna: „ühe maa avalik tervis tähendab selle massi tervist, ja kuidas massid võivad olla terved, kui nad kõige alamate kihtideni ei õitse väljakanatamisenigi?“

Pimestatud rahvusliku rikkuse edustatistikast, mis tantsib ta silme ees, hüüab varakantsler metsikus ekstaasis:

„1842—1852 maksustatav maassisetulek kasvas 6%, kaheksa aasta jooksul 1853—1861, lähtudes 1853. aasta baasist, see on kasvand 50%. Fakt on imetatav uskumatuseni! — See joovastav rikkuse ja võimu juurdekasv,“ lisandab härra Gladstone, „piirdub täieliselt varanduseliste klassidega.“

Kui tahate teada, millistel murtud tervise, plekitatud moraali ja vaimse vareme tingimustel see „joovastav rikkuse ja võimu juurdekasv, piirduv täieliselt varanduseliste klassidega,“ produtseeriti ja produtseeritakse töötavate klasside poolt, näitab trükkijate, rätsepate ja naisõmblejate töökohatade vaatlus viimases „Aruan-

des avalikust terviseseisundist"! Võrrelge „1863. aasta komisjoni aruannet lastetööst“, kus loete pääle muu: „pottsepad klassina, mehed ja naised, esindavad degenererund rahvastikku, füüsiliselt ja vaimselt degenererunud; ebaterved lapsed saavad omakorda ebaterveiks vanemaiks, tõu arenev halvenemine on vältimatu“, ja siiski „pottseppade piirkondade degenererumine on pikaldatud alalise rekruteerumisega naabruse maapiirkondadest ja segaabielludega terve tõuga!“ Heitke pilk härra Tremenhheere'i redigeeritud sinisele raamatule „Pagari-sellide raskustest“! Ja kes ei võpataks paradoksidest, mis on mahutatud vabrikuinspektorite aruandesse ja valgustatud pääregistratuuri tabelitega, paradoksidest, et ajal, kui nende toitumisratsioon neid vaevu hoiab üle näljahaiguse nivoo, Lancashire'i tööliste tervis paranes ajutise lahkumise tõttu puuvillavabrikust puuvillapuuduse puhul, ja et vabrikulaste surevus vähenes, sest nende emadel nüüd lõppeks oli võimalus ulatada neile rinda oopiumimikstuuri asemel.

Pöörge medail jälle ümber! Sissetuleku- ja varandusenimestikud, esitatud 20. juulil 1864 alamkojale näitavad, et isikuid aastasisetulekuga 50.000 £ ja üle 50.000 £ 5. aprillist 1862 5. aprillini 1863 on lisandund kolmeteistkümne võrra, kuna nende arv selle ühe aastaga tõusis 67-le.

Samad nimestikud paljastavad fakti, et umbes kolmtuhat

isikut jagab omavahel aastasisetuleku umbes 25 miljonit £, enam kui kogusissetuleku, mis langeb aastas Inglise ja Wales'i põllundustööliste!

Avage 1861. aasta tsensus, ja leiata, et meessoost maaomanike arv Inglismaal ja Wales'is on langend 16.934-lt aastal 1851 15.066-le aastal 1861, nii et maaomanduse kontsentreerumine kasvas kümne aastaga 11%. Kui kontsentreerumine vähesesse kättesse edeneb samamõduliselt, siis maaküsimus lihtsustub väga tähelepandavalt, nagu Rooma keiserriigi ajal, kui Nero irvitas avastise üle, et pool Aafrika provintsi kuulus kuuele džentelmenile.

Oleme peatund neil „uskumatuseni kummalistel faktidel“, kuna Inglismaa juhib Euroopa tööstust ja kaubandust ning tõeliselt esindab maailmaturul. Vähesete kuude eest üks maa-paos olevaid Louis Philippe'i poegi õnnitles Inglise põllundustöölisi avalikult nende eelistatud seisundis nende vähemõitsvate seltsimeeste ees teispooll kaanalit. Tõepoolest, muutuvate kohalike värvidega ja uuendatud mõõtkavas Inglise faktid korduvad kontinendi kõigil tööstuslikel ja edenend maadel. 1848. aastast neis kõigis tööstuse kuulmatu areng ja väljanning sisseveo aimamatu laienemine! Neis kõigis tõepoolest „rikkuse ja võimu joovastav juurdekasv“, „piirduv täieliselt varanduseliste klassidega“! Kõikjal nagu Inglismaalgi reaalsalga, s. o. rahapalgaga ostetavate elutarvete, tõus töölisklassi

vähemikule, kuna enamail juhtumel rahapalga tõus ei osutand mugavuse tõelist kasvu, nii vähe, et mõne Londoni vaestevõid vaeslastemaja elanikul ei olnud sellest sugugi parem, nii ta elutarbed 1861. aastal maksid valitsusele 9 £ 15 sh 8 d 1851 aasta 7 £ 7 sh 4 d asemel. Kõikjal töölisklassi massid langevad sügavamale vähemasti samades vahekordades kui ülemised klassid tõusid ühiskondlikul kaalukaasil!

Ja nii praegu kõigis Euroopa maades on tõde, näidatud igale eelarvamustest vabale vaimule ja salatud ainult narrideparadiisi asjahuvilise targa jutlustaja poolt, et mingi masinate areng, mingi keemiline leiutus, mingi teaduse rakendus produktioonis, mingi liiklemisvahendite täienemine, mingid uued kolooniad, mingi väljarändamine, mingi turgude avamine, mingi vabakaubandus, ei ka kõik need asjad kokku, ei suuda kõrvaldada töötavate masside viletsust, vaid hoopis vastupidi praegusel vääral alusel iga tööproduktiivjõudude värske areng peab püüdma sinna, et süvendada sotsiaalseid kontraste ja teha sotsiaalset vastuolu teravamaks. Selle majandusliku edu „joovastavas epohhis“ nälgjasurm on tõusnud peaaegu kindla korraldise ni Briti riigi päälinnas. Maailmaturu ajaloos sama epohh on tähistatud tööstuslikuks ja kaubanduslikuks kriisiks nimetatud ühiskondliku katku rutema tagasituleku, laiendatud ulatuse ja surmavama mõjuga.

Pärast 1848. aasta revolutsiooni ebaõnnestumist kõik töötava klassi parteiorganisatsioonid ja parteiajalehed kontinentil suruti vägivalda raudse käega maha, töö arenenumad pojad põgenesid meeleheites transatlantilisse vabariiki, ja vabastamise lühiajaline unelm põgenes palavikulise industrialismi epohhi, moraalse marasmi ja poliitilise reaktsiooni eest. Kontinentaalse töölisklassi langemine, milleks Briti valitsuse diplomaatlik sekaloõmine, siis nagu nüüdki, vennislikus liidus St. Peterburi valitsusega, ei aindand vähe kaasa, laiendas oma nakkava mõju varssi kaanali siiapoole. Kuna kontinentaalse töölisliikumise hukkumine kohtises Briti töölisklassi ja murdis ta usu omasse asja, see püstitas jälle maalordide ja rahalordide pisut vapustatud usalduse. Asja avalikult kuulutatud kontsessioonid tõmmati tagasi tahtliku häbematusena. Uute kullamaade avastamine tõi varssi selle järele määratu väljarändamise, mis jättis maha asendamatud lüngad Briti proletariaadi ridades. Teised ta varem tegevamad liikmed, meelitatud suuremast tegevusest ja silmapilksest palgakõrgendusest, „arvestasid olevaid vahekordi“. Kõik katsed tsartistide liikumise alalhoidmiseks või uuestikujundamiseks äpardusid täielikult, kõik töölisklassi ajakirjanduseorganid surid, üksteise järel, massi apaatiast, ja tõepoolest Inglise töölisklass kunagi varem ei ole paistnud nii lepitatuna poliitilise tühjuse olukorraga.

Kui Briti ja kontinendi töölisklassi vahel ei olnud tegevuseühtlust, siis nüüd eksisteeris igatahes kaotuse ühtlus.

Ja siiski periood 1848-st 1864-ni ei olnud valgusekülgedeta. Olgu mainitud ainult kaks suurt sündmust.

Kolmekümneaastase võitluse järele, mis peeti imetlusväärse kestvuses, Inglise töölisklassil õnnestus, kasutades hetkelist lõhet maalordide ja rahalordide vahel, suruda läbi kümnetunnibil. Suured füüsilised, moraalsed ja vaimsed kasud, mis tekkisid vabrikutöölisele sellest abinõust ja mida vabrikuinspektori te aruandis poolaasta otsas leitakse märgitud, on tunnustatud igalt poolt. Enamik kontinentaalseid valitsusi võtab Inglise vabrikusääduse vastu enam või vähem muudetud kujul, ja Inglismaal endas selle mõju laiendatakse parlamendi poolt igal aastal. Aga päälle praktilise tähtsuse selle abinõu tulemusel oli teine suur tähendus. Keskklass oma teaduse notoorsemate organite kaudu, Dr. Ure'i, professori ja muude selletaoliste kaudu oli ennustand ja demonstreerind südamerõõmu, et iga sääduslik tööajapiiramine peab lööma Inglise tööstuse surmakella, tööstusele, mis pidavat vampiiri taoliselt imema inimverd, ennekõike lasteverd. Vanul aegadel lastetapp oli Mooloki usu müsteeriline riitus, aga seda praktiseeriti ainult eriti pidulikel juhtumeil, vist kord aastas, ja päälle selle Moolokil ei olnud eriarmastust vaeste inimeste laste vastu.

Võitlus tööaja sääduslikuks piiramiseks mässas seda ägedamini, mida enam see, hoolimata hirmutatud ahnusest, tööpoolest tabas suurt tüliküsimust, keskklassi poliitilist ökonomiat kujundava nõudmise ja pakkumise sääduse pimedade valitsuse ja töölisklassi poliitilise ökonomia pakutava sotsiaalse produktiooni kontrolli vahel sotsiaalse arusaamise ja ettevaatuse kaudu. Kümnetunnibil ei olnud siiski ainult suur praktiline saavutus, see oli printsipi võit. Esmaordselt keskklassi poliitiline ökonomia langes selges päevalguses töölisklassi poliitilise ökonomia ees.

Töö poliitilise ökonomia veel suurem võit kapitali poliitilise ökonomia üle seisis ees.

Kõneleme kooperatiivliikumisest, nimelt kooperatiivvabrikust, sest julgete „käte“ (hands) julgest tööst. Nende suurte sotsiaalsete eksperimentide väärtust ei või ülehinnata. Teoga argumentide asemel need tõestavad, et suurele astmestikule asetatud produktsioon, kooskõlas moodsa teaduse eduga, võib areneda ilma meistrite klassita, kes kasutab „käte“ klassi: et viljakandmiseks töövahendid ei tarvitse olla monopoliseeritud võimuvahendina ja kurnamisvahendina töölise enese vastu, ja et nagu orjatöö, nagu päristalupojatöö, nii palgatöö on ainult üks möödud ja alistatud ühiskondlik vorm, määratud kaduma assotsieeritud töö ees, mis teeb oma töötahelise käe, vapura hinge ja rõõmsa südamega. Inglismaal

kooperatiivsüsteemi seemne külvav Robert Owen; kontinendil katsetatud töölikesperimendid olid tõepoolest lähim praktiline lahendus teooriaile, mis 1848 põlnud leiuatad vaid valjusti proklameeritud.

Samal ajal perioodi 1848—1864 kogemus tõestas kahtlematult, mis tööliklassi intelligentseimad juhid aastail 1851 ja 1852 panid Inglismaal maksuma kooperatiivliikumise suhtes, et, kui suurepärase printsiiibis ja kui kasulik praktikas, kooperatiivne töö, kui piiratud üksikute tööliste juhulike katsete kitsaringis, on võimetu takistama monopoli kasvu geomeetrilises progressioonis, masse vabastama, nende viletsusehoogu kas või märgatavalt kergendama. See on vissionsiti otse põhjuseks, miks õiglased lordid, kodanlik-filantroopilised lobasuud ja paar kuiva poliitilist ökonoomi nüüd teevad kaunisti sama kooperatiivsüsteemiga, mida nad varem katsusid lämmatada eos, mida nad pilkasid kui unistaja utopiat ja neidsid kui sotsialistide ketserlust. Töötavate masside vabastamiseks kooperatiivsüsteem vajab rahvusliku astmes-tiku arengut ja toetust rahvuslike varadega. Aga maahärrad ja kapitalihärrad tarvitavad tihti oma poliitilisi privileege omade majanduslike monopolide kaitsmiseks ja jäädvustamiseks. Töö emantsipatsiooni soodustamise asemel nad jätkavad talle kõigi võimalike takistuste asetamist teele. Lord Palmerton kõneles südamest, kui ta hüüdis viimasel parlamendi-

istungil Iiri põllupidajate õiguste kaitsjaile: „Alamkoda on maaomanike koda!“

Poliitilise võimu vallutamine on praegu tööliklassi suur kohus. Ta näib seda mõistnud, sest Inglismaal, Prantsusmaal, Saksamaal ja Itaalias näib samaaegselt töölispartei reorganiseerimiskatseid. Üks edukuse element tal on, arv. Aga arvud langevad vaekausile ainult, kui ühendus neid seob ja teadmine juhib. Möödunud kogemus on näidand, kuidas põlgus vennalikkuse sidemele, mis peaks eri maade töölisi siduma ja neile tuld andma kõigis emantsipatsioonivõitlustes kindlaks koostööks, tihti kasvab just nende sidetute katsete üldise hukkamisega. See oli tunne, kui eri maade töölisid, kogund 28. septembril 1864 avalikule miitingule St. Martin Hall'is, Londonis, õhutasid „Rahvusvahelise Liidu“ loomisele.

Üks teine veene hingestas seda miitingut.

Kui tööliklassi emantsipatsioon nõuab erirahvuste koostööd, nagu need saavutavad suure sihi välispoliitikaga, mis jälgib kuritegelikke sihte, mis paneb mängu rahvuslikke eelarvamusi ja pillab rahva verd ning vara röövellikes sõdades? Ei valitsevate klasside tarkus, vaid inglise tööliklassi heroiline vastupanu nende kuritegeliku rumaluse vastu säästis Euroopa Läänel atlanditaguse ristisõidu orjapidamise jäädvustamiseks ja propagandaks. Häbitu poolehoid, näiline sumpaa-

Klassivõitlus

Karl Marxi nimetatakse „klassivõitluse prohvetiks“. Aga klassi mõistet, klassi olemasolu ei ole mitte tema leiutanud, nagu ta ise ütleb: „Mis minusse puutub, ei ole klasside olemine meieaegses ühiskonnas, ega ka klassidevaheline võitlus minu teene: juba ammu enne mind olid kodanlised ajaloolased klasside võitluste arengut ning kodanlised majandusteadlased klasside majanduslist anatoomiat kirjeldanud. Mina näitsin esmakordselt: 1) et klasside olemine on seoses teatavate ajalooliste valmistuse arenemisvõitlustega; 2) et klassivõitlus viib paratamatult proletariaadi diktatuurile; 3) et mainitud diktatuur areneb kõigi klasside kõrvaldamise üleminekuks, klassideta ühiskonna sünnitamiseks“.

„Kommunistliku Manifesti“ algul ütleb Marx tuntud ajaloolise lause: „Kogu senine ühiskonna ajalugu on klassivõitluste ajalugu“. (Ta mõtles sellega sinnamaani kirjutatud ning uuritud ajalugu). Ühtaegu näitab Marx klassidele vanas Roomas, keskajal ning puudutab uemate klasside arengut järgmiselt:

Meie aeg, kodanlise ühiskonna aegjärk erineb (endistest) seeläbi, et ta klassivahed on lihtsustanud. Nüüd jaguneb kogu ühiskond enam ja enam kahte suurde vaenulikkude leeri, kahte suurde, teine teise vastasesse klassi: Kodanline klass ja proletariaat.

Keskaja pärisorjast tulid esimesed linnakodanikud ning neist arenesid kodanlise klassi esimesed elemendid.

Nagu Marx juba 1847 „Kommunistlikus Manifestis“ asetaski klassivõitluse ajaloolise edu tegurina esimesele kohale, nõnda varustas tema selle oma õpetuse ka vastava teadusliku põhjendusega.

Kapitali ja töö vahekord valmistusprotsessis on nagu loodusseaduse sarnase paratamatusega määritletud. Kapitali loomus on: arenda, kasvada, kuhjuda. Ta võib seda ainult tööjõu kulul. Kapitali kasv, akkumulatsioon tuleb *lisaväärtusena* tööliste tööst, tööjõu väljakurnamisest sel teel, et kapital, ettevõtja, laseb töölisi kauem tööd teha, kui tööliste palk juba tasa teenitud on.¹⁾ Tööjõud on kaup nagu iga teine kaup. Selle kauba hinda nimetatakse palgaks. Tööjõudu kasutab ja kasutab ettevõtja töölisi töötada lastes. Tööga luuakse väärtusi. Tööga loodud uus väärtus peab palga tasa tegema. Aga kui palk on tasa tehtud, ei lase ettevõtja töölisi veel õhtule minna, vaid tööline peab tööd edasi tegema. Oletame et tööline on palga 4 tunniga tasa teeninud, peab ta 4 tundi veel päle selle tööd tegema. Selle tööprodukti eest, mis tööline peale palga tasateenimist edasi teeb, ei maksa ettevõtja pen-

¹⁾ Vaata M. Martna: „8 tunniline tööpäev“ lhk. 11 ja edasi.

tia või idiotlik ükskõiksus, millega Euroopa kõrgemad klassid vaatasid päält heroilise Poola tapmist ja Kaukaasia mäestiku röövimist Venemaa poolt; selle barbaarse võimu määratud ja vastupanuta lubatud kuritarvitused, mille pää on St. Peterburis ja mille käsi on Euroopa igas valitsuses, on õpetand tölisklassile kohustise tungida rahvusvahelise poliitika saladustesse, valvata oma respektiivsete valitsuste diplomaatlikke

akte, kui võimalik, töötada neile vastu; kui võimatu: esineda, ühineda samaaegseis denuntsiatsioones ja panna maksma lihtsad moraali ja õiguse säädused, mis peavad määrama eraisikute suhted, rahvaste suhtlemiste ülimatena säädustena.

Võitlus sellise välispoliitika eest on mahutatud, üldisse võitlusesse tölisklassi emantsipatsiooni eest.

Kõigi maade proletariid, ühinege!

nigi, see läheb tasuta ettevõtja kasuks. Ja see väärtus ongi, mis moodustab n. n. *lisaväärtuse*, mille kapitalist lisandab endisele kapitalile, akkumuleerib, ja mis uuesti hakkab lisaväärtust looma. — Tööjõu väljaimeist kirjeldab Marx väga piltlikult, kuna ta töölist ettevõtjale laseb ütelda:¹)

„Minu kaup, mis ma sulle müüsin, ei ole sarnane harilikule nürusele turukaubale, vaid minu kaup — tööjõudu — kasutades toodad sina uusi, suuremaid väärtusi, kui sa mulle kaubahinnaks palgana maksid. See ju oligi põhjus, et sa minu kauba ostsid. Mis sinu poolt vaadates kapitali töölepanekut tähendab, tähendab minul tööjõu üleaarust kulutust. Tööturul tunneme ning tunnustame ainult üht kindlat seadust: kaupade vahetust. Kauba tarvitamine ei kuulu kauba müüjale, s. o. minule, vaid selle üle otsustad sina, ostja. Sellega oled sina minu tööjõu peremees tööpäeva kestes. Aga mina — tööjõu kehastaja — pean selle rahaga, mis sa mulle palgana tööjõu hinnaks maksad, oma tööjõudu värske, tarvitatava kaubana alles hoida püüdma, et ma sellele homme jälle ostja leiaksin. Mina pean homme tööd tehes olema nõndasama töötugev, terve ja värske nagu täna — mahaarvatud vanadusest loomulikult tekkiv jõe kahanemine. Sina jutlustad mulle alatasa „kokkuhoidmise“ ja „kasinuse“ ravi — evangeeliumist. Hää küll, ma kavatsen oma varandust, oma tööjõudu, mõistlikult kokku hoida, seda mitte raisata. Tahan seda iga päev ainult nõndapalju kulutada, tööks muuta, liikuma panna, kui seda loomulikkude tingimustega kooskõlas teha võib. Tööpäeva ilma piirita pikendades võid sina ühe ainsa päevaga minu tööjõudu rohkem kulutada, kui mina kolme päevaga seda kulutist parandada võin. Mis sina sel teel minu kulul tööna võidad, kaotan mina oma kauba, tööjõu ollust. Sest on ju suur vahe, kas sa minu tööjõudu tarvitad või seda minult röövivad. Kui tööline — normaalselt tööd tehes — keskmiselt 30 aastat

tööd võib teha, siis on selle tööjõu väärtus ehk $\frac{1}{10950}$ selle koguväärtusest iga tööpäevale arvestades. Aga kui sina minu tööjõu 10 aastaga ära kulutad, siis maksad sa mulle $\frac{1}{10,950}$ asemel ainult $\frac{1}{3650}$ selle kogu väärtusest, s. o. ainult $\frac{1}{3}$ minu tööjõu päevaväärtusest ja varastad minult iga päev $\frac{2}{3}$ minu kauba, minu tööjõu väärtusest. Minule ainult ühe päeva võrdelt makstes, kulutad sa minu tööjõust kolme päeva osa. See ei ole meie lepingu mõttega kooskõlas, ning on kauba vahetamise seaduste rikkumine. Sellepärast nõuan mina normaaltööpäeva ja seda ilma sinu südamele koputamata, sest rahaasjus ei tunta ju ilutsemist. Sina võid olla ju kõige eeskujulikum kodanik, oled ehk isegi mõne loomakaitse seltsi liige ja võitled loomade piinamise vastu, kuulud ehk ka jumala-vagade nimekirja, aga selles asjas, millest siin kõne, s. o. minu tööjõu varastamise küsimuses, puudub sul tuksuv süda rinnus. Mis sääl tuksub, see on minu süda. Mina nõuan normaaltööpäeva, ma nõuan oma kauba eest väärilist hinda, just nagu iga teine kaubamüüja seda nõuab.“

¹) Aga kõigist sellistest kirjutustest ja harjutamistest hoolimata kestis ja kestab tööjõu varastamine ühtsoodu edasi. Sest kapitali vääraramata sihiks on — kasu, akkumulatsioon! Sellest peab ta kinni, nagu oleks see vankumatu, nagu looduseadus. Selles peitab klassivõitluse päätegur, kuid selle suure vahega, et üht poolt, s. o. kapitali poolt riigivõim kõigi oma võimu asutistega, nagu sõjavägi, säädusandlus, politsei, kohus jne. täiel määral toetab, kuna ta teist poolt, s. o. proletariaati maha suruda, ilma võitja mainitud riigivõimu aparatuuriga proletariaati maha suruda, ilma võitlusvõimeta seisukorras hoida püüab. See ei ole tühine sõnakõlks, vaid kogu n. n. haritud maailma rahvaste praktika on selles suunas väärdumata tunnistuseks. Mul tarvitseb ainult veel kord Karl Marxi teoste ja *marksistliku sotsialismi kirjandusele* tähelepanu juhtida.

Tööstuse areng, eriti n. n. suur-tööstuse tõus möödunud sajandi kesk-poolikul, suuri töölishulki masinatöögä suurtes vabrikutes kokku tõm-

¹) Vaata M. Martna „8 tunniline tööpäev“ lhk. 14—15.

mates, nagu me seda moodsa proletariaadi sünniajal võime konstateerida, kutsus uue, endistel aegadel selles ulatuses tundmatu klassivõitluseviisi välja, s. o. ajalooliselt uuesti, erilisel arenenud *tööstuse* seisukord suurte vabrikutega ning sääl töötavate suurte tööliskadega tingis paratamatult uue klassivõitluse viisi tekkimise. Võitlusviisid, nagu *Marx* „Kommunistlikus Manifestis“ vanast Rooma ajast, keskajast ja uueaja algusest mainib, hakkasid vähenema, ehk kui need kohati edasi püsisid, siis kaotasid need — võrreldes tööstusproletariaadi arenemisega ning selle klassivõitluse viisiga — enam ja enam oma osatähtsusest, kuna tööstusproletariaadi võitlus klassivõitluse frondil omandas nähtava tähelepanu. Eelpool avaldatud tsitaadis *Marx*'i „Kapitalist“ loeme väiteid, mis oma olukorrast *teadlik* tööline võis avaldada tööandja vastu. See võis olla teadlik suurtööstuse tööline. Tööstuse proletariaat nägi 1) et ta pidi matma oma lootused iseseisva ettevõtja elu loomiseks; ta nägi, et tema ja ta järeltulijate tulevik võis olla ainult *palgatöölise* tulevik; 2) temale sai selgeks, et temal riigivõimu ega avalikkude võimude poolt midagi loota ei olnud. Need võimud asusid tema rõhuja, kapitali, pool, ning siit pidi ta üha survet enese vastu nägema ning kartma õppima; 3) selgus, et ta võitluses võis toetuda ainult isenelele ja oma seltsimeestele, s. o. neile, kes temaga ühesuguse pressiga alla olid surutud, kes asutusid temaga ühtviisi „mahajäetuiks“.

Ainult pikkamööda hakkas tööline oma abitut seisukorda taipama ning mõtlema vägevate võimude vastu abitsimisele oma armetuse pärast. Kuna ta igal sammul nägi, et riigivõim mitte töölise kaitsele ei mõelnud — kõrvaldati ju Inglismaal isegi endised, vanad töölise kaitse jäänused sääduste hulgast, ainult et maad anda „vabavõitlusele“, kuna „liberalism“ võidule pääsis — ja seda hoolisamini kapitali huvide eest väljas oli; kohus karistas *töölise*, aga mitte tema kurnajat, kuna töölise kurnamisele ja tema laste kõige laastavamale mahatallamisele, töö ahelaisse needimisele vähematki tõket ei tehtud, vaid töölise kurnamine leidis riigi-

võimu poolt igakülgselt kaitset. Selles ei näinud tööline mitte ainult oma võimetust ülemuse ja riigivõimu vastu, vaid selline elementaarne *õigluse* mõiste ignoreerimine, karjuva ülekohtu *õiguse*ks tunnustamine võimude poolt, kes n. n. „õigust“ pidid kaitsema, ähvardas proletariaadi ridades lugupidamise moraalile ning kõlblusele täitsa maha murda. Ja olukord areneski seesuguseks, et töölisi peeti täiesti langenud inimesteks, kelle ridades kariteod, prostitutsioon jne. loomulikult näheteks tõusid. Kui „hääde inimesed“ töölisi kõrgemale püüdsid tõsta, siis mitte sel teel, et töölisi iseendid avitama, toitma õpetada, vaid see võis sündida „hääde“ inimeste arvates ainult *teiste* poolt. Töölisi ei peetud subjektiivselt võimelisteks oma olukorda muutma, parandama, vaid nemad olid ainult objektideks, keda teised pidid võima vormida!

Oma olukorrast, oma armetusest ja õigusest väljapoole asetatud seisukorrast teadlikuks saades tekkis proletariaadi ridades kõigepäält tung seisukorda *aineliselt* parandada s. o. palga- ning tööolusid oma kasuks muuta. Eelkõige käis tööpäeva lühendamise püüdmine, võitlus n. n. „normaal“-tööpäeva kasuks. Väikseltselates, hoolimata kuulmata ränkadest karistustest Inglismaal ja mujal ühiste nõupidamiste ja vastupanekude teostamise puhkudel, s. o. *ühinemisvabaduse* võitluse esimeste katsete juures, mida saja aasta eest vangistusega kuni aastakümneteni karistati, Austraaliasse asumisele saadeti ja galeeridele sõudma kinni neediti —, võitis proletariaat möödunud aastasaja lõpuks ometi ühinemisvabaduse, sõna- ja trükivabaduse, üheseõnaga: poliitilise demokraatia tunnustatud kodanikuvabadustega. Poliitiline demokraatia tähendab proletariaadi poliitilise võimu kasvamist, sest et organiseeritud tööliste read seetõttu tihenesis ja proletariaadi jõud võitlustes kapitali vastu oma mõju tegelikult avaldas. Mõjuvate streikide tõttu saavutati samm-sammult tööpäeva lühendamine koguni alla omal ajal nõutud „normaal tööpäeva“, ja palga ning töötüingimuste parandamine sammas edasi kollektiivlepingute teel. Proletariaadi võim poliitikale

sundis kollektiivlepingu säaduse maksmaks. See oli proletariaadil klassivõitluses suureks saavutiseks.

Enne kui proletariaat nõndakaugele jõudis, möödus aastakümneid kõigeraskemaid võitlusi. Eelpool mainitud proletariaadi poliitilise mõju saavutiste lisaks tuleb veel nimetada *Rahvaste Liitu* ja selle juures ellukutsutud *Rahvusvahelist Töö-Organisatsiooni*. Viimases on võrdlemisi palju huvitavaid, proletariaadi ellu kuuluvaid eriküsimusi teaduslikult uuritud. Aga töö tagajärjed ei vasta lootustele, mis sellele asutisele 1919. a. pandi. See asutis — kodanlise ühiskonna vaadete ja põhimõtete vangis — võib olla klassivõitluses ainult teatavaks vahendiks, ja seda kaugemas ulatuses, mida tugevamad on proletariaadi enese võitlusorganisatsioonid. — Tööpäeva lühendamise kaheksale tunnile teostati võrdlemisi kauges ulatuses, kuid päämiselt tööliste eneste organisatsioonide poolt. Valitsused olid sunnitud seda tunnustama, mis töölisel kollektiivlepingute võitludena olid saavutanud. Valitsused keeldusid n. n. Washingtoni konverentsi otsust kinnitavast, mille tagajärjel töölisel oma tööpäeva lühendamise saavutisi uute kollektiivlepingute sõlmimisel ikka jälle üuesti peavad kaitsma. — Põllutööliste tööpäeva lühendamise küsimus ja nende töö- ning palgaolude parandamine on ikka alles lahendamata ja võib ainult sel määral areneda, kuidas põllutöölised endid organiseerida suudavad. Vastav säadus Eesti põllutööliste olukorra parandamiseks jäi ainult paberile, sest organisatsioonidel teadvus ning jõud selle teostamiseks nähtavasti puudub. — Lõpuks on veel nimetada *tööpuuduse vastu kindlustamine* osas riikides, kuid mitte Eestis. *Tehnika edu ja ratsionaliseerimine* pärast maailmasõda tekitasid ennemärgematu suure tööpuuduse, mis riigivõimu tahes-tahtmata sundis tööta jäänud töölisi kuidagi abistama, mõningat väikest toetust võimaldama, sest ilma selleta oleksid miljonid lausa nälga surnud. See abistamine arenes viimaks tööstusriikides — pääle Ameerika — säaduslikuks kindlustamiseks, kuid ilma et see täies ulatuses saaks osaks põllutöölistele.

Ei või mainimata jätta, et tööpuu-

duse vastu kindlustamine juba mitmes riigis rängaks osutub ja et need riigid, kus tagurlised võimud etteotsa tungivad ja jõuavad, tööpuuduse all kannatajate abistamist juba kärpima on asunud, nähtavasti põhimõttel, et vaadaku igaüks ise, kuidas ta edasi saab! Sotsiaalsaadusandluse, sotsiaalkindlustuse vastu on riiklikud võimud kasvava hooa tegevusse asunud. Tagurluse võim on kasvamas.

Kuid märkimata ei või jätta, et proletariaat klassivõitluse teel ja selle tähe all mitte ainult teatavaid ainelisi parandusi ei saavutanud, vaid ühes materjaalse seisukorra paranemisega tõusis ka tema moraalne ning kõlbline tasapind. Proletariaat on arenenud kultuuri objektist selle subjektiks, olgugi et temal selles suunas veel väga pikk tee ülespoole käia ning leegion raskusi äravõita on. Aga Ferdinand *Lassalle*'i sõna: „*Töölisklass on kaljuks, millele tulevikku kirik ehitatakse*“, nagu Friedrich *Engels*'i väljendus: „*Ainult töölistel on leida väärdumata sise- mist tungi teaduslikuks arenguks. Siit on võimata seda kõrvaldada; siin pole ülespoole ronimise — karjeeri — kaalutlusi seda takistamas, pole kasuahnitsemist, ega ülempoolist armuliku eestkostmist; hoopis selle vastu, mida hoolimatult ja avameelsemalt teadus edasi tungib, seda suuremas kooskõlas sammub ta tööliste huvidega ja püüetega. Uued teaduslikud vaatekohad töö hindamises üldise arenemise ajaloos, mis nagu võtmega avasid ühiskonna ajaloost arusaamise, pöördusid otseteed ja eestkäit töölistklassi poole ning leidsid siin sellise vastutuleku, millist nad ametliku teaduse poolt ei otsinud ega eeldanud. Saksa töölistliikumine on klassikalise saksa filosoofia pärja — on tõeks osutunud, langenud, röövmõrtsukaiks ja iseeneste müüjajaks — prostituuerituiks — peetud töölistkond on umbes saja aasta vältel sellele kõrgusele tõusnud, nagu me *Lassalle* ja *Engelsi* kiitvaist otsustest loeme. Ja seda proletariaadi tõelikel enese teenustel. Sest riiklik, avalik hariduseaparaat oli täielikult kodanluse, s. o. töölistliikumise vastaspoole kasutada, proletariaat pidi sõna tõsisem mõttes neist raasuketest ennast toitma, mis rikaste (=*

kodanluse) laualt maha pudenesid! Ja seepärast võime uhkustundega ütelda: Klassivõitluses on proletariaat aluse ning abinõu leidnud, millega ja mille pääle ta tuleviku kultuuri templit on püstitama asunud.

Käesoleval ajastul näib aga, nagu seisaks proletariaat jälle ühe ajaloo pöördepunkti lähel ja et proletariaat on sunnitud klassivõitluse viise ja vahendeid revideerimisele võtma. Sest näib, et senised teed enam hästi edasi ei vii. Mitte ainult selles ei peitu küsimuse tulipunkt, kui kaugelt tööliste võitlusorganid praegusele klassivõitluse vajadusele vastavad, vaid eriti selles, et kapitalism kriisi aegjärku on jõudnud, mis vajab nähtavasti teisi võitluse meetodeid ja vahendeid, neid otsima ja tarvitusele võtma sunnib.

Meie teame, et „moodne kodanline ühiskond hiigla vahendid valmistuse ning liiklemise alal nagu nõiduseteel ellu on kutsunud, võrdselt nõiaimeistrile, kes maaaluseid võime enam kütkestada ei suuda, keda ta ise välja kutsunud. Aastakümneid ei ole ju tööstuse ja kaubanduse arenemislugu muud kui meie aja modern valmistusjõudude alaline vastuhakkamine modernide valmistusvahetorkordade, omandusvahetorkordade vastu, mis on kodanlike ühiskonna ja selle valitsuse elutingimusteks“, kirjutas Marx juba 1847 „Kommunistlikus Manifestis“. Nüüd aga näeb, et kapitalistlike valmistuse võim ratsionaliseerimise ja ennekuulmatu tehnilise arengu tõttu nõnda on kasvanud ja täienenud, et tehniline valmistusaparaat väheste tööliste töö abil, või ilma suuremat hulka töölist tööle rakendamata ühiskonna tarbevajadusi kaugelt, otse hirmuärataval arvul rahuldada suudab, mis kuidagi enam rahvaste ostujõuga ja kaupade turustamisvõimalustega tasakaalu ei mahu. Kuigi see nähe Marx'i ettekuulutusele midagi olulist ei lisanda, on see praegusaja inimesele, praegusaja proletariaadile seevõrd häämmastav ning tundub klassiteadvuseta suurhulkadele uena, et proletariaadi klassivõitlus — senisesse roopasse jäädes — kannatada ähvardab.

Aineline häda, nälga, viletsus, mis tööpuuduse tõttu proletariaadile mõta võimatu ränkusega langeb, on

hingeliste piinadega võrdne ning viimased ei vääri vähem tähelepanu, eriti kui meeles peame, et proletariaat näitab moraalselt rõomustavalt tõusu. Proletariaadi olukorda näitaks *Robert Owen*'i ajal praegusega võrreldes leiamae taevakauguse vahe praegusaja proletariaadi kasuks. Aga tööpuudus, sellega paratamatult kaasakäiv nälga ja viletsus ähvardab proletariaadi moraalselt tasapinda langetada. Kas vaatleme noorust, kes kirglikult tööd teha tahab, aga seda ei leia, kes nähtava sihita ning otstarbetut elu näib elavat, või vaatleme töölist perekonnainimest, kes päevast päeva ringi käib, oma töötaolu kaarti tembeldamas käib ja päev päeva järel ikka tühjade kätega, ilma tööd leidmata nälgivate laste juurde tagasi tuleb, nende silmist aina ja ikka valu, nälga, külma näeb ning kuuleb: kui kaua suudab niisugune kannataja vastu panna? Loeme ju ajalehtedest hirmuäratavaid lugusid tapmistest, röövimistest, vargustest, kõlblisest langusest, mida me suurelt osalt ainult tööpuudusega käsikäes käiva viletsusega võime seletada. Kas peab inimsugu tõesti nõnda langema? Kas ei leidu langemisele vastupanu?

Tööpuudus on Euroopa kultuuri piirkonnas nõnda suureks paisunud, et needki riigid, mis seni kaugemas ulatuses ja kindlate sääduste alusel töötatöölisti ning nende poolnälgivaid perekondi abistasid, seda „koormat“ raskena tunnevad ning endid sellest kohustusest lahti ütelda kavatsevad. Põhimõttelikult pole see ju ime: Iga kodanlike riigi valitsus pole ju muud kui kodanlike klassi huvide täidesaatev organ. Ja võitluse seisukohalt proletariaadi vastu pole kodanlik kunagi loobunud, ta ei saagi seda teha lahkumata klassivõitluse seisukohalt! Kuna miljonid töölistel on jäänud tööta, pole neil enam endistki n. n. „korralikku“ sissetulekut ega vähegi rahuldavat elamisvõimalust, ähvardab tööliste võitlusorganisatsioonid ja klassivõitluse frondil paratamata vajalikkude solidaarsust hädaohtlik nõrkemine. Me kõik teame, mis tähendab tööliste organiseerimine kriiside, töö lammumise aegjarkudel! Nendele raskustele toob laiaulatusline tööpuudus lisaks järgmise nähte.

Ideoloogilised päälisehitised Marx'i teoorias

Ideoloogiliste päälisehitiste all mõistab marksistlik teooria neid inimkonna eneseavaldusi, mida iseloomustab

kõrgel määral differentseerund vaimline aktiivsus. Need on inimkonna puht vaimlised tegevused, mis näili-

Töölolevate ja töötatööliste vahele tekib nagu vahe, mis mõlemaid eraldada ähvardab: töötatöölisel — kadestades oma töölolevaid seltsimehi — kalduvad töölolejad hõlpsasti koguni vihkama, nagu oleksid nemad süüdi, et teistel töö ja sissetulek puudub. Sellesisulisi väiteid avaldatakse näiteks eriti Šveitsi töölistkonna ridades, riigi ja kogukonna töölistele nagu eesõigustatud klassile näidates. Proletariaat vajab palju eetilist jõudu sellise kuristiku võitmiseks. Klasseadlikul töölisel ei ole kõiges selles uudist, sest ta teab, et „kapitali siseimine iseloom ja alaline tendents tüürib töö valmistusvõime suurendamisele, tõstmisele, sest et temal sihiks on kaupa hinnalt odavamaks muuta, sellega käsikäes aga ka töolist kaubana odavamaks teha.“

See on nüüd äärmises ulatuseraamis saavutatud, ja meil tuleb selle üle selgusele jõuda, kas mitte ka järgmine Marx'i oletus teokssaamise piirini pole jõudnud. Ütleb ju Marx, et iga klassiühiskonna olemine on tingitud teise, kurnatava klassi olemisest. Viimase, s. o. kurnatava klassi vabanemine eeldab paratamatult uut ühiskonda. Selleks on aga vaja, et oldaks arenemiseastmeni jõutud, kus tekkinud valmistusvahendid enam pole tasakaalus maksva ühiskonna seadetega. Kõigi valmistusvahendite hulgas on aga kõige tähtsam koht revolutsioonilisel klassil enesel. Revolutsiooniliste elementide organiseerumine klassina eeldab aga täiuslike valmistusjõudude olemist, nagu vana ühiskond oma süles üldse arendada võib. — Edasi: „Kapitali monopol areneb valmistusviisile (mainitud astmel) kütteks, mis tema enese abil ja temaga ühiskoo õitsengu tipule on tõusnud. Valmistusvahendite koondukmine ja töö ühiskonnastamine tõuseb sellele kõrguspunktile, kus see enam kapitalistliku koorega ei sobi, vaid see puruneb. Kapitalistliku era-

omanduse surmatund heliseb, võõrandajat võõrandatakse (= eksproprieeritakse).“ — „Kui on vana ühiskond käimapaal, siis on ikka vägi- vald sünnituse abiliseks.“

Märgid juhivad kokkupõrgetele kahe ajaloolisel vaenuliku klassi vahel. Need on möödapääsmatuks saanud. Nähtavasti arenevad mainitud kokkupõrked klassivõitluse tulipunktideks. Kus ja kuidas kokkupõrked arenevad, seda on võimatu üksikasjaliselt ette näha. Igatahes on raskeid heitlusi karta. Ja kindlasti võib ütelda: *Valmis olla!*

Meie Austria seltsimehed — klassivõitluses pöört tunnevad — on püstitanud lühikese tegevuskava. See sisaldab kolm juhtlauset.

Töölistklassi tuleb õpetada *võimupoliitiliselt* mõtlema ja *plaanikindlalt* esinema; tuleb rõhku panna *noorsoo* võitmisele, kuna kapitalistlik maailmakord just noorsoo kõrvale jätab, ilma temale elamisvõimalust ja lootustki andmata. Sellepärast tuleb meil just noorsoole vaadata võitlusejõu julgele kandjale ja kapitalistliku korra äravõitjale.

Võimule — sirutame käed vastu ning püüame seda haarata. Me vajame selle suure töö juures *plaan*. Ilma kindla, mõistusega tehtud plaanita oleks selle töö juure asumine kõikuvale alusele jätta, kuna me selgust vajame selle üle, mida me tahame. Sest kõigesuurema selguse ning tahtekindluse abil võime selle töö juure asuda, mis meid tuleviku udustelt teedelt oleviku sihtidele peab viima...

„Me seisame uue aegjargu lävel, meid ootavad rängad võitlused, aga ühiskonna uuendamistöö tuleb hooliga raskustest teostada. Töölisliikumise praegu alatav aste peab olema *samm sotsialismi*, peab arenema aegjarguks rahvusvahelise proletariaadi *ühinemise lipu all*“.

selt elavad iseelu *püüpool* ühiskonna produktsoonisuhteid. Siia kuuluvad kõik inimese õiguslikud, usulised, kõlblised, teaduslikud ja kunstilised avaldumisalad.

Teatavasti Marx'i õpetuse aluseks on tunnus, et kogu maailma ajaloolise arengu põhitõukejõuks on tootmisviiside areng, et elu alahoiuks ja rikkastuseks vajalikkude materjaalsete varade valmistamisprotsess tingib oma igakordsele astmele vastava ühiskonnavormi, määrab ühiskonna elulaadi, struktuuri ja tendentsid. See on üldseadus, millele toetub Marx'i materialistlik ajaloomõistmine. Inimese ajaloolises kujunemises on selle järgi määrav osa olnud majanduslikul teguril, mille valitsevale mõjule on alistund kõik teised faktorid.

Meie tähelepanu on pööratud siinkohal ühele eriprobleemile, mis on ühenduses selle üldseadusega: ideoloogiliste faktorite osale ühiskondlikus arengus ja nende vahekorrale ajaloolise arengu üldaluse, majandusliku teguriga, nagu see esineb Marx'i õpetuses.

Kahtlemata on inimkonna vaimliste, resp. ideoloogiliste eluavalduste asetamine õieti põhjendatud ühiskondlikku sidevusse üks raskemaid küsimusi kogu ajaloolise materialismi teoorias. Just nende differentseerund iseloom on eemaldand neid peaaegu kättesaamatusse kaugusse kaugusse inimese otsuse tulundusliku tegevuse piirkonnast. Erikuisimused, mida asetab nende reastamine inimese ühiskondlikku üldaktiivsusse, eeldavad tungimist inimese vaimlise mehhanismi põhiomadusteni, mille tundmises käesoleva ajani pole öeldud veel viimast sõna. Kõigi nende eriprobleemide tühjendamaks lahendamiseks ei piisaks kaugeltki ühest inimeselust.

On arusaadav kui Marx'ilgi võimaldus neid küsimusi käsitleda vaid puudulikult, seda enam, et ta uurimuste raskuspunkt asetub kogu aeg ühiskonna tulunduslikul analüüsil. See pole takistand teda ometi püstitamast üksikuid üldteese, mis on avand selgitavaid vaatealasid inimese vaimliste eluavalduste piirkonda ja püsivad iga edaspidise uurimuse metoodilise juhtnööriina.

Marx'i seisukohad meid siinkohal huvitava probleemi kohta on üksikute märkustena laiali pillatud üle terve kirjandusliku päranduse. Eriuurimust, isegi mitte põhjalikumat ja süstemaatilisel teostatud käsitlust vaimliste päälisehitiste ja ühiskonna tulundusliku struktuuri vahekorral kohta pole Marx järelmaailmale pärandand. Pole imestada kui Marx'i teooriale siis just sellelt seisukohalt on saand osaks kõige teravaim kriitika. Osaliselt põhjendab see ka hilisemate marksistlikkude teoreetikute edasipääsematust neis küsimusis ja ideoloogiliste päälisehitiste mõistmise takerdumist tõmpi dogmaatikasse, mis on olnud omane mitmeile marksismi rakendajaile humanitaarteaduste alal.

Marx'i enda avalduste kõrval on arvestatud siin ka Fr. Engelsi omi, kes neile küsimusile on osutand suhtelisel rohkemgi tähelepanu. Engelsi vaateid kõige vahenditumalt Marx'i süsteemi osaks pidada õigustub meid kummagi elutöö ühine lähtekoht, mis kauaaegse koostöö tulemusena on jõudnud kõigis olulisis punktides ühistele tulemustele.

□

Juba oma nooreea töödes on Marx kohati viidand oma hiljem lähemalt väljaarendatud mõttele, mis inimkonna vaimlisedki eneseavaldused asetab olenevusse tootmisjõudude arengust. Esimest korda on see seisukoht selgelt kuid üsna üldistes joontes piiritletud 1846./47. a. kirjutatud väitluses Proudhoni vastu „Das Elend der Philosophie“. „Sotsiaalsed olukorrad on lähedalt seotud produktsoonijõududega“, tähendatakse sääli. „Uute produktsoonijõudude omandamisega muudavad inimesed oma produktsooniviisi, ja produktsooniviisi muutmisega, oma elutarvete hankimisviisi muutmisega, muutuvad kõik nende ühiskondlikud vahekorrad. Käsiveski annab feodaalisandate ühiskonna, auruveski kapitalistide ühiskonna. Kuid samad inimesed, kes oma ühiskondlikke vahekordi kujundavad oma materjaalse produktsooniviisi kohaselt, kujundavad oma ühiskondlike vahekorrad kohaselt üheks ka need põhimõtted, ideed ja

kategooriad, mille alustel nad elavad. Nii on need ideed, need kategooriad sama vähe igavesed kui vahekorrad, milliseid nad väljendavad. Nad on ajaloolised, mööduvad, muutuvad saavutised. Elame tootmisjõudude alalises liikumises ja kasvamises, ühiskondlike eluvahekordade alalises hävitamises, ideede kujunemises; liikumatu on ainult liikumise enda abstraktsioon — mors immortalis.“ (lhk. 91)

Eri ühiskondlike nähete olenevus-vahekorad on selles teoses juba üldjoontes piiritletud: kõige elu ja liikumise aluseks on tehnika ja tööriistade, lühidalt produktiivjõudude areng, see tingib produktiivviisi, millele omakorda ehituvad ühiskondlikud vahekorrad, mille all on mõeldud omandusevahekordi, klassijao- tust. Omandusevahekorrad nõuavad omakorda vastavalt valitsevalt ühiskonnaklassilt nende vahekordade õiguslikku ja poliitilist õigustamist, mis määritleb vastava ajajärgu põhimõtete ja filosoofiliste ideede suuna.

Samas teoses määritleb Marx ka inimese osa selles arengus: inimene on ise kõigi nende olukordade looja, kuid see inimese tegevus pole mitte täiesti vaba, vaid relatiivne, ajalooliselt ja majanduslikult tingitud tegevus. Inimene on alistatud materjaalsete jõudude muutvale mõjule. „Kogu ajalugu on vaid inimese loomuse jätkuv muutumine“ (lk. 133). See tähendab teatud raudse paratamatuse nägemist inimkonna arengus, julget esitust juhusele ja õnnemängule, mida kõigil aegadel nii väga hindavad hellitatud vaimud. Ühiskond pole oma avaldusis enam müsteerium, mille salapärasusest võidi välja kasvatada igavesti maksvate võimautoriteetide ideoloogiaid. Kogemuslikult tunnetatav muutumine on ta põhimadusi.

„Kommunistlik Manifest“ (1848) ei lisa midagi oluliselt uut neile mõttearendustele. Selles rõhutatakse klassivõitluse põhilist osa ajaloolises arengus kui loomulikku järeldust senniseist omandusevahekordadest ja valgustatakse selle printsiibi najal ka ideede arengut. Võitlevate klasside antagonism peegeldub ka ideede

valdkonnas. „Teatud aja valitsevad ideed on ikka valitseva klassi ideed“.¹⁾ Uue klassi tõusuga kaotavad aga endise valitseva klassi ideed oma ainuvalitsuse, tekib püsiv võitlusvahekorad ka ideede alal, kuni uus klass lõplikult võidab. Nii saatis näit. 18-dal sajandil feodaalühiskonna võitlust kodanluse päätetungiga uute valgustusideede paralleelne võidukäik, kus „Sisetunde ja religiooni- vabadus väljendasid ainult vabavõitluse võimu teaduse vallas“ (lk. 33). Kuid selles ühenduses tunnustatakse kõigele muutumisele vaatamata ka millegi ühise olemasolu, mis on jätkunud läbi paljude muutunud ühiskonnaastmete usuliste, poliitiliste, moraalsete ja filosoofiliste ideede ühisalusena. Kuid seegi põhjeneb sotsiaalses aluses püsinud klassivahe- del, mis on ühine olnud kõigile seni läbikäidud kirjutatud ajaloo astmeile. Seni on olnud alati vaid klassi- moraaliid ja klassiusud. Ühine on olnud valitseva klassi kurnav iseloom, mis kajastub ideede valdkonnas. Kuid seegi ühine omandus ideede arengus kaob klassiühiskonna kadumise- ga.

1852. aastal kirjutatud esseede reas, mis ilmusid päälkirja all „Der achtzehnte Brumaire des Louis Napoléon“, kus ajaloolise materialismi meetodit on meisterlikult rakendatud kaasaegse perioodi analüüsis, puudutab Marx uuesti üle ühiskondlike muutuste ideoloogia vallas püsivate tendentside probleemi, mis näiliselt kõneleb vastu ta teoorias kinnistatud kõige muutuvasse seadusele. Ta tunnustab siin esikorda *traditsiooni* mõju ajaloolisele arengule. Kuid see traditsiooni mõju on ainult takistav: „kõigi surnud põlvkondade traditsioon lasub nagu koorem elavate ajudel“. Vististi esimest korda tarvitab Marx siin ka päälisehitise nimetust kõigi sekundaarsete ühiskondlike nähete kohta: „Omanduse erivormide, ühiskondlike elutingimuste pääle püstitub mitmesuguste ja omapäraselt kujunduvate tunnete, illusioonide, mõttelaadide ja eluvaadete päälis-

¹⁾ Eestikeelne tõlge N. Andrese- nilt, 1929. lk. 33.

ehitis. Klassid loovad ja kujundavad neid oma materjaalsete aluste ja vastavate ühiskondlike vahekordade kohaselt. Üksikindiviidi aga, kes omandab nad traditsiooni ja kasvatusel kaudu, võib kujutella, et need ongi ta tegevuse tõelised tõukejõud ja lähetekohad.“

Oma seniste sotsiaalsete ja ajalooliste uurimuste tulemused avaldas Marx kokkuvõtlikult 1859. a. ilmunud teose „Kritik der politischen Ökonomie“ eessõnas, kus materialistlik ajaloomõistmine on leidnud oma klassilise formuleeringu. Siin puudutab Marx uuesti ka päälisehitiste küsimust: „Oma elu ühiskondlikus produktisoonis inimesed on suletud kindlasse, paratamatusse, nende tahtest olenematuisse vahekordadesse, produktisoonivahekordadesse, mis vastavad nende materjaalsete produktisoonijõudude teatud arengustmele. Nende produktisoonivahekordade üldkogu moodustab ühiskonna majandusliku struktuuri, reaalse aluse, millele püstitub juristlik ja poliitiline päälisehitis, ja millele vastavad kindlad ühiskondlikud teadvusevormid. Materjaalse elu produktisooniviisi tingib ülepää sotsiaalse, poliitilise ja vaimlise eluprotsessi. *Mitte inimeste teadvus ei määra nende olemist, vaid vastupidi nende ühiskondlik olemine määrab nende teadvuse...* Majandusliku aluse muutudes paiskub ka terve määratu päälisehitis aeglasemalt või kiiremalt ümber. Selliste ümberpaismumiste vaatlemisel tuleb aga alati vahet teha majanduslike produktisoonitingimuste alal toimuva materjaalse, loodusteadusliku täpsusega konstateeritava muutuse ja õigusliku, poliitilise, usulise, kunstilise või filosoofilise, lühidalt ideoloogilise vormide vahel, millede kaudu inimesed saavad teadlikuks selles konfliktis ja loovad selle lahingud.“ Vaimlise ja materjaalse eluprotsessi suhe on kujutatud siin üsna üldiselt joontes. See on kõige eelõeldu uus kokkuvõtt suletud kujul ja üldise materialistliku ilmavaatearenduse taustal. Olulise uudisena tuleks märkida siin vahet seda väidet, et majanduslik ja ideoloogiline arengujoon ei liigu mitte ühtlaselt paralleelselt teineteise kõrval, vaid et nen-

de vahel võivad tekkida ka konfliktid. Eelpool mainitud traditsioonimõjud võivad omandada neis konfliktides silmapaistva kaalu. Siin esineb ka juba väide, mille järgi inimesed kannavad viimases instantsis oma majanduslikud konfliktid üle ideoloogilistesse vormidesse.

„Kapitalis“ (1871) andis Marx lõpliku kaju oma ühiskonnaanalüüsile ja materialistlikul mõistmisel põhjenevale ajalookujutusele. Siinkohal pole võimalik jälgida „Kapitalis“ avaldatud üldfilosoofilisi seisukohti, mis valgustavad ka ideoloogiliste päälisehitiste probleemi üldnimlikke aluseid. Piirdume vaid ühiskonna ideoloogiliste nähete otsese analüüsiga niipalju, kui see eeltoodule lisandab uut. Tähelepanu äratav siin esimese trüki eessõnas leiduv märkus: „Kapitalisti ja maaomaniku kujusid ei proovita ka kuidagiviisi roolises valguses. Kuid siin on tegemist nende isikutega ainult sel määral, mil nad on majanduslike kategooriate *personifikatsioonid*, kindlate klassivahekordade ja huvide kandjad. Minu seisukoht, mis käsitleb majanduslike ühiskonnakujunduste arengut loodusloolise protsessina, võib vähem kui ükski teine üksikisikut vastutavaks teha olukordade eest, mille toode ta on ise sotsiaalselt, nii kaugele kui ta sellest subjektiivselt ka ei eemalduks.“ See märkus lubab vaadelda inimesi kahelt vaatekohalt: majanduslike kategooriate personifikatsioonidena ja oma klassisidevusest alenematute isiksustena. Kui sotsiaalses suhtes inimene ongi oma klassitingimuste sünnitis, siis *võib* ta subjektiivselt sellest sidevusest ometi vabaneda. Mis puutub *tervikinimesse*, siis võib ta tegutseda paljudel kordadel vabana oma klassihuvide, kuid oma majanduslikes tegudes juhivad teda eranditult ta klassihuvid.

Paljud marksistid ja Marx ise on võitlusekiirusel seda vahetegemist sageli eitanud ja pidanud inimest kõigis ta avaldusis oma majanduslike klassihuvide teenriks. Tõenäoliselt on Marx mõistnudki seda inimese teenri-asetit üsna üldise seadusena, millisena ta peabki paika. Eeltoodud tsiitaat rakendub aga paindlikumalt

üksikjuhtudel ja seletab korduvaid juhte, kus inimesed oma klassi eelarvustest lõplikult vabanedes on suutnud reastuda teise klassi võitlusrinde, vaatamata hukkamisväljavaheteile, mis neid seal on oodanud. See tsitaat on üks vähesed juhte, kus Marx ühiskonnateoreetikuna on astunud ühtlasi psühholoogia valdkonda,

Vaimliste päälisehitiste aladest on Marx „Kapitalis“ puudutanud vaid poliitilis-õiguslikke ja usulisi kujutlusi, mis sotsiaalse eluga on lähemalt seotud. Varade omanikud peavad üksteist vastastikku tunnustama eramanduse õiguslikeks valdajaks. See õigusevahekord, mis esineb leppe kujul, on tahtevahekord, kus peegelduvad majanduslikud suhted. Selle õiguse- või tahtevahekorra sisu on antud iga ajajärgu majanduslike vahekordadega. Isikud on üksteisele olemas vaid varade esindajatena, omanikena. „Nagu usu alal valitseb inimest ta enda pää sünnitis, nii valitseb teda kapitalistlikus produktioonis ta enda kätetöö.“ „Poliitiline ökonom on kapitalisti ideoloog“. Nii asetab Marx õiguslikud lepped, mis on aluseks kõigile õiguslikele ideile, otsesse ühendusse ühiskonna majandusliku alusega. Usu alal näitab ta samasugust inimeste ühiskondlike vahekordade ülekandumist usulisisse kujutelmasesse, mis on vaid maapäälsete suhete moondunud kajastused inimese pääs. Ühiskondlikus elus varade mõjualusena elades, nende väljastpoolt päälle rõhuvat võimu endal tundes, kannab inimene sama fetišismi üle ka oma kujutluste maailma, loob jumaluse, kes peab valitsema ta üle. Tõelise maailma usu-line peegelpilt kaob aga alles siis, kui inimeste igapäevavahekorrad muutuvad läbipaistvaks ja mõistuslikult haaratavaks, kui inimeste maapäälseid vahekordi ei tumesta enam alistuvusetunne väljaspoolseile jõududele, mille aluseks on eramandusel põhjenev varade jumaldus. Alles vaba ühiskondlik kooselu, kus ühiskonnaelu tegurid on inimeste teadliku kontrolli all ja looduselt on võetud udukate, võimaldab inimese vabanemise ta enda loodud pettepillide käest.

Nende avaldustega piirduvad ideoloogiliste päälisehitiste probleemi ot-

sesed käsitlused Marxi töodes. Oma laialdases kirjavahetuses, kus ta kohati süveneb ka teoreetilisse küsimusse, on ta lühemalt puudutanud ka vaimliste eluavalduste problemaatikat ja avaldanud seisukohti, mis mõnes punktis oluliselt süvendavad eelpool antud üldisi väiteid. Marxi seisukohti arendas sel alal aga tunduvalt edasi Fr. Engels, kes kohandas neid veel päälle Marxi surma uutele uurimustulemustele ja on seadnud Marxi poolt püstitatud üldseaduse tulundusliku faktori otsustavast mõjust ühendusse kõrvalteguritega, mille suhtes nimetatud üldseadus omandab alles oma õiged mõõdud.

Filosoofia ja tulunduse, idee ja mateeria olenevuseküsimust on Engels süstemaatilisemalt käsitlenud oma teoses „Ludwig Feuerbach und der Ausgang der klassischen deutschen Philosophie“ (1888). „Inimesed teevad oma ajalugu“, ütleb ta sääl „sel teel, et igauks jälgib oma enda teadlikult soovitud sihte, ja nende paljude eri suunaliste tahete ja nende mitmekesine mõju välismaailmale ongi ajalugu. Tahted on määratud aga tungide ja aru poolt. Tõukejõud, mis määritlevad aga tahte ja arutegevuse on väga mitmesugused. Osaliselt võivad need olla välised seigid, osaliselt ideelised tegurid, auahnus, töö ja õiguse ind, isiklik vaen või puht individuaalsed kapriisid.“ Kuid neist ideelisist tegureist tuleb minna veel edasi ja otsida lõplikke tõukejõude, „tõukejõudude tõukejõude“, milledeks osutuvadki viimases instantsis majanduslikud tingimused. Need juhivad lõplike mõjuritena ajalookäiku ja sageli ilma, et jõuaksid tegutsevate inimeste eneste teadvusse.

Tähelepanav on siin üksikute psühholoogiliste tõukejõudude astmestus ja majandusliku teguri asetamine viimasele instantsile ja tema teadvusetuse rõhutamine, mis seletub ta kaugusega ideoloogiliste tegurite piirkonnast. Pole lähemalt piiritletud, mida on täpsalt mõeldud selle viimase instantsi all, kuid üldisest mõttearendusest näib selguvat pilt, mille järgi see viitab vahenditult tajumatule, kaugele tegurile, mis määrab ajaloo arengu üldised jooned, suured pöörded, põhilised vastuolud,

mille pinnal teised vahenditult tajutavad tegurid elavad suhtelist iseelu.

Sama teose neljas osa täiendab neid mõttekäike mõnede tähelepandavate lisanditega. Süstemaatiliselt ja selgelt kujutatakse ideeliste kujundite ja majandusliku aluse olenevusvahekorda astmestikuna, kus riik ja õiguseideed on esimesed ideelised jõud, mis on otseses ühenduses ühiskonna materjaalse alusega. Need vastavad inimese kujutluses oma majanduslikust päritolusidevusest ja muutuvad näiliselt iseseisvaiks jõududeks. Veelgi kõrgemale, veelgi kaugemale on eemaldunud tulunduslikust alusest aga filosoofia ja religiooni ideoloogilised vormid. „Siin muutub kujutluste sidevus materiaalse elutingimustega ikka vahenduslikumaks, vahelülid tumestavad teda ikka enam. Kuid ta on siiski olemas.“

Aluse ja päälisehitiste vahekorda ei nähta siin enam lihtsa majanduslikkude olude peegeldusena inimeste ajudes, vaid vahelülide kaudu tumestatud kauge sidevusena. Engels rõhutab siin uuesti ka traditsiooni suurt mõju ideoloogilisel alal.

Veelgi olulisemalt on täiendanud ja süvendanud seda olenevusvahekorra teooriat aga paar Engelsi kirja. Ühes 1890. aastast pärit kirjas väidab ta kategooriliselt, et ei Marx ega ta ise pole kunagi tõendanud midagi muud, kui et majanduslik tegur on vaid viimases substantsis on ajaloo arengut määritlev moment ja sugugi mitte ainus. Kaaluva uudsusena rõhutatakse selles kirjas kõrvaltegurite paljust ja nende iseseisvat mõju, mis ulatub kuni tulundusliku aluseni. Püstitatakse kõigi nende tegurite vastastikuse mõjustuse printsiip, mis kitsendab silmapaistvalt tulundusliku faktori valitsevat osa. Päälisehitised — klassivõitluse poliitilised vormid, nende põhimõtted, õiguslikud käsitused, nende peegeldused puhtideoloogilisel alal poliitiliste, õiguslike ja filosoofiliste teooriatena, usulised vaated — kõik need avaldavad ajalookäigule omaltki poolt mõju ja määritlevad paljudel juhtudel ajalooliste võitluste vormi. „... ajalooline tulemus saabub lugematute üksteist ristlevate jõudude, lõpmatu hulga jõududeparallelogrammide taga-

järjena“, kuid samal ajal on ta teadvusetult mõjuva majandusliku tõukejõu määritletud.

Teises samal aastal (1890) kirjutatud kirjas on neid kaaluvaid seisukohti arendatud veelgi edasi. Päälisehitiste ja aluse vahekord on käsitatud siin sotsiaalse tööjaotuse vaatekohalt. Tööjaotusega, väidab Engels, käib kaasas eri tööalade iseseisvustamine. Nii tekkisid tootmise kõrvale kaubandus ja rahaturg, „mis alistuvad oma iseloomu kohastele eriseadustele.“ Nii on ka poliitilised ja õiguslikud funktsioonid omandand suhtelise iseseisvuse ja iseliikumise. Need erialad avaldavad üldises ühiskonnasidevuses üksteisele mõju, kusjuures majandusliku faktori mõju lööb lõpuks läbi. Usu ja filosoofia alal konstateerib Engels eriti silmapaistvat vanade pärimuste mõju. Ka teadvusealad kuuluvad tööjaotuse eri piirkonda ja on niivõrd iseseisvustunud, et neil aladel tegutsejad arvavad end liikuvat täiesti rippumatul pinnal. Kõigil neil aladel võib Engelsi järgi olla tagasimõju ka tulunduslikule ühiskonna alusele, millest nad lõplikus instantsis ise olenevad. See tulundusliku aluse lõplik ülekaal avaldub ideoloogilistel aladel aga mitte otseselt, vaid ümberasetununa vastava ala end seadusepärassusse, mõjudes filosoofia alal näit. poliitilises massis või eelkainud aegade filosoofilisele materjalile avaldunud mõju. Ta liigub kaudseid teid, enamasti poliitiliste, juristlikkude ja moraalsete kujundite kaudu, mis peegeldavad vahenditult sotsiaalseid suhteid.

Nende seisukohtadega on Engels tunnustanud immanentsete seaduste olemasolu ideoloogiliste päälisehitiste aladel. Ühtlasi on selgunud eri faktorite tähtsusahekord ja majandusliku aluse viimase instantsi esialgne tumedus. Viimase instantsiga on märgitud tõenäoliselt tulundusliku faktori mõjuavalduse kaudsust ja mõju lõplikku ülekaalu, mis päälisehitiste erimõjudega vastuollugi satudes sunnab need lõpuks enda tendentside järgi.

Engelsi lisandid on materialistliku ajalooteoriat psühholoogiliselt väga suurel määral süvendanud ja elupaindlikuks kujundanud esialgselt üsna mehhaaniliselt mõistetud ideo-

Klassiriigi dialektiline arenguprotsess marksistlikus käsituses

Tol hetkel, kui sõjaliste kokkuvärisemiste tagajärjel maailmasõja lõpul poliitiline võim Venemaal, Saksamaal, Austrias, Ungaris ja Soomes langes töölisklassi kätte, tõusis sotsialismi teaduslikust süsteemist probleem, mis nõudis ikka tungivalt lahendust. Tänapäeval, kapitalistliku kriisi päevil, võpatuvad ja käärivad maad võivad süüdata jälle sõja ja rahutuste leegi. On võimalik, et elame praegu jälle revolutsiooni eelõhtul. Tõuseb uuesti küsimus, mis *tol korral* aitas viia töölisklassi lõhenemisele, küsimus klassiriigist ja proletariaadi diktatuurist, küsimus aga, mille praktiline lahendus edespäi võiks viia töölisklassi

uuesti ühtlusele. On kahtlematult meeldivam, väidab *Leenin*, lahendada riigiprobleemi praktikas, aga ei piisa sääljures veel sellest, kui mõte leiab teostamist, tõelikkus peab surutama mõtteisse. Selle tõelikkuse löökide all, kapitalistliku maailmapildi suure murrangu eel, igapäevastes, paratamatuis võitlusis tänapäeval revolutsioonilise marksismi meetod aitab meil leida lahendust ka teoorias.

□
Põhikäsitus, millest kõik *Marx'i* ja *Engels'i* vaated riigile lähtuvad on *sotsioloogiline*. Riiki tuleb mõista ühiskondliku elu nähtena ja käsitada tema teket ning arengut ühiskondli-

loogia ja tulunduse vahekorra. Tõenäoliselt olid need seisukohad vähemasti osaliselt juba *Marx'i*lgi sel kujul mõeldud, mida ei suutnud ainult väljendada juhuslik ja puudulik formulatsioon.

Üldpilt, mis saavutus *Marx'i* ja *Engels'i* konstateeringuist, ei või aga sellegipärast veel pretendeerida täielikkusele. See keerukate vahetõrgete ja mõjutegurite ala peidab endas kahtlemata veel teisi seadusi, millede tunnetamiseni *Marx'i* ja *Engels'i* meetod ja nende aja teaduslik tase ei küündinud. Nende teeneks jääb aga üldarengu tõukejõudude arvustamine, suurte ajaloooperioidude arengu süntees, kus tähtsamatele tegureile on näidatud kätte nende kohad ja paljastatud nende mõõdusuhted. Püsimine kogemuslikul tunnetusepõhjal ja säälest üksiknähtete rägastikust olulise ja määrava leiutamine on nende teene, mis kõrvaldas romantiliste teooriate müsteeriumipaiste ühiskonnalt ja tõi üle kõigi mõõtude ülespaitsutatud indiviidi jälle tagasi maapäälseisse suhteisse.

Tulunduslik paratamatus valitseb üldjoontes ja suures lõikes ajalookäiku. Inimesed loovad ise oma ajaloo, suhteliselt vabadena, kuid tingimusi, mis määravad selle vabaduse

piirid. Juhuslikkus ja ettenägematus pole mitte täiesti kõrvaldatud ajalooarengust, kuid neile on jäänud vaid üsna piiratud osa, väiksemate ajalooliste võnkude põhjustaja osa, mis üldkäiku ei suuda muuta. Samad proportsioonid on n. n. „suurteel meestel“. Et just selline „suur mees“ ja just sääl ja täpselt sel hetkel ilmub, on muidugi juhus. Kuid jäänud ilmumata täidab ta koha lõpuks ikkagi keegi, kes teostab üldjoontes sama. Nii on kõige juhusliku ja näiliselt juhuslikuga ajalooos. Mida kaugemale eemaldume aga tulunduslikult aluspinnalt puht abstraktideoloogilistele aladele, seda rohkem juhuslikku kogume nende arengukäigus, seda suuremate võnkudega liigub nende ajalugu. Nende võnkude telg püsib aga sääligi paratamatult paralleelse-na majandusliku arengu teljele. Kuid päälisehitistegi juhuslikkuse avaldus avalduvad tendentsid, milliseid *Marx* ja *Engels* pole puudutanud, mis osutavad aga seadusepärasusele ja omaette põhjuslikkusele. Ühiskonnaarengu põhiseaduste kõrval mõjutavad inimkonna eneseavaldusi differentseerunud alade sisemised, immanentsed seadused, millede avastamine kuulub spetsiaaluurijate ülesandesse *Marx'i* ja *Engels'i* antud radadel.

ku kausaalprotsessi lülina. Karl Marx väljendab seda järgmiselt:

„Oma elu ühiskondlikus produktioonis inimesed astuvad kindlasse, vajalikesse, oma tahtest rippumatuks suhteisse, produktioonisuhetesse, mis vastavad nende materjaalsete produktioonijõudude kindlale arenguastmele. Nende produktioonijõudude tervik moodustab ühiskonna tulundusliku struktuuri, millel asetseb juriidiline ning poliitiline päälisehitis ja millele vastavad kindlad ühiskondlikud teadvusevormid. Materjaalse elu produktiooniviis tingib ühiskondliku, poliitilise ning vaimse eluprotsessi üldse.“¹⁾

Teaduslik, katseline vaatlus peab igakord eraldi avastama sideme ühiskondliku produktiooni ja poliitiliste olusuhete vahel, konstateerima poliitilisi olusuheteid nii, nagu nad paratamatult olenevad materjaalse produktiooni teatud laadist. Ei saa sellepärast rääkida ühiskondlikust struktuurist ja poliitilisest päälisehitist üldse, vaid ainult teatud ühiskonna struktuurist ja selle päälisehitist. Poliitiline päälisehitis on seega ajalooline mõiste ja tähendab teatud ühiskonnakorra kindlate, ajalooliselt kujunenud organisatsioonistmete vormi. Siit selgub meile ka riigi kui teatud produktioonisuhete päälisehitise mõiste. „Riik on ühiskondliku elu ajalooline avaldumismvorm“²⁾. Riik ei ole alati esinend. On olnud ühiskondi, mis on tulnud toime riigita. Alles ühiskondliku arengu teatud astmel, mis saabus ühiskonna jagunemisega klassidesse, sai paratamatuks riigi tekkimine. Riik seega ei ole oma tekkimise momendil midagi muud kui ühiskonna seespool kujunenud, teatud produktioonisuhete väljendus. Sellele vastavalt aga ei saa rääkida ka riigist üldse, vaid ainult teatud riigist ja nimelt klassiriigist, nagu see selgub ka riigi saabumislöö vaatlemisel³⁾.

Riik on saabunud aastatuhandete pikkuse arengu tulemusena. Selle arengu põhiliseks teguriks on tööjaotus inimeste vahel, mille esimeseks loomulikuks vormiks tuleb pidada tööjaotust sugude vahel, sellele vastab ka ühine kommunistlik majapidamine. Tolle aja majandusüksus rajaneb seega veresidemeile, sellele

vastav on ka poliitiline organisatsioon, sugude korraldus. Looduslikus kommunismis tulunduslik ja poliitiline organisatsioon langevad ühte, sest nad olenevad ühistest alustest, nimelt veresidemeist.

Tööjaotuse arenguga aga jõutakse selle ühiskondliku vormini, tööjaotuseni põllupidajate ja karjakasvatajate vahel. See võimaldab algse kaubavahetuse suharude vahel üheltpoolt, teisalt aga viib seniste veresidemete lõdvenemisele perekonnas ja enam suhavarulise korralduse tekkimisele. Edasi võimaldab arenev tööjaotus ka sõjavangide ekspluaterimist, nende orjastamise näol, kuna neid siiani lihtsalt tapeti. Tööjaotuse paratamatu tagajärjena avaldub aga esimene klassivastolu. Tööjaotust seega võiks pidada inimkonna tulunduslikuks „patulangemiseks“⁴⁾. Saab võimalikuks ja lööb õitsele produktioon kaubavahetuseks, sellega ühenduses inimlik tööjõud muutub väärtuslikumaks, kasvab orjus, suureneb orjarikkamate perekondade jõukus. Endise isandate ja orjade vahelise klassivastolu kõrvale tekib uus rikkaste ja vaeste klassivastolu. Ühe suhavaru liikmed hakkavad kuuluma mitmesse ühiskondlikku klassi, vere- ning sugulusidemed ei suuda end enam panna maksma ja nõrgenevad, oma aja ära eland kommunistlik kodumajandus,

1) Karl Marx: Zur Kritik der politischen Ökonomie, Stuttgart 1897, lhk. XI.

2) Marx Studien IV Bd., II Hälfte. Max Adler: Die Staatsauffassung des Marxismus, Wien 1922. Lhk. 50.

3) Vastavast kirjandusest oleks nimetada:

Friedrich Engels: Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates.

Karl Kautsky: Die materialistische Geschichtsauffassung II Bd. Der Staat und die Entwicklung der Menschheit. Berlin, 1927.

4) Herbert Sultan: Gesellschaft und Staat bei Karl Marx und Friedrich Engels, Jena 1922. Lhk. 46.

sugude- ja suguharukorraldus, läheneb oma lõpule, hukub klassivastoludes.

Sellesuunalist arengut põhjustab siis laienev ning kasvav tööjaotus, see aga avaldub inimlike elu sfääride, inimliku elu alade iseseisvumises ja ühiskondlike suhete kui jagamatu terviku jagumises. See inimlike elusfääride iseseisvumise protsess eriti kujukalt kajastub just riigi arenguloos ja määrab selle suuna.

Majanduslik ja poliitiline üksus, mis ürgkommunismis teineteist kat-sid, eralduvad. Inimene, l'homme, ei ole nüüd enam üks kodanik, citoyen, vaid ka kodanliku ühiskonna liige, bourgeois. Kuna seega seniste ühiskonda liitvate sidemete katkemine saab paratamatuks, peavad tekkima hädavajalikult uued, nimelt puhtakujuliselt poliitilised sidemed, sest tulunduslikult ühiskond on rebestatud klassidesse. Need sidemed koos kohalise ühtekuuluvuse tunnetega domineerivadki riigis, „ühiskonna ametlikus ühenduses“ „rahu ja korra“ kaitsemiseks, laialitunglevate klasside ja klassivastuolude vaos-hoidmiseks. See kõik eeldab aga avalikku võimu, mis peagi eraldub teravalt massist, kes varem ise ter-viklikult kandis poliitilist organisat-siooni, võimu, mis teostab tööjaotuse laia massi ja vähese juhtijaskonna vahel.

Siin avaldub meile juba kujukalt riigi mõiste dialektiline sisu, klassi-riigi mõiste, mis on marksistliku mõtlemisviisi üks alg tunnuseid. Kui riik üheltpoolt on ühiskondlik nähe, millel on ühendavaid funktsioone, siis teisalt riik on ühiskonnavaenu-lik nähe, vägivaldne nähe, kuigi ta ühiskondliku arengu teatud astmel on paratamatu, sest riikliku ühen-duse säilitamine, ühiskonda ühenda-vate funktsioonide teostamine tolle arenguastmel klassivalitsuseta ei ole mõeldav. Teesile riigimõistes „ühis-konna ametlik ühendus“ vastab an-titees — repressioonivõim. Ühiskond aga, millega meil on tegu, on klassi ühiskond, ka riik kannab niiviisi oma sünnist päle klassiriigi pitsatit. Kurnava ning valitseva klassi võim ei ole õieti midagi muud kui ühe

klassi organiseeritud vägivald teise klassi allasurumiseks. Klassivastolu on riikliku elu *conditio sine qua non*.

Dialektiline mõtlemisviis väldib staatilist ühiskonnakäsitlust, kriip-sutades alla ühiskondlikus protsessis dünaamikat, muutumist, arengut. Tees ikka suuremal ja suuremal määral siirdub antiteesiks, kuni lõp-pek negatiivsed joned kujunevad valdavaiks. Ometi teatud arengu astmel seegi osutub paratamattuseks ja kõrgem vorm saabub alles mõlemi ühenduses sünteesiks, kus toimub *contradictio in adiecto*.

Samasuunaliselt toimub ka klassi-riigi arenguprotsess.

Riikliku arengu algupäevil riigi kui klassiriigi iseloom ilmneb väga puudulikult, kuigi klassi sisu on riigi põhiolemus. Sellepärast võib nime-tada kõiki neid riigivorme, mis seda põhiolemust peidavad „mittetäiusli-keks“ riigivormideks. Selleks ühen-davaks looriks, mis on heidetud riigi rebestatud kehale, on alul näiteks usk. Riik on veel ebatäiuslik ses mõttes, et ta vajab usku oma funk-t-sioonide teostamisel, inimesi hoitakse riigis koos usuliste sidemetega, mis on valitseva klassi käes poliitiliseks vahendiks. Inimlike elualade iseseis-vumise protsessis usk aga kaotab ühiskonda siduvad omadused, riik vabastub usu mõjupiirkonnast, ja kuna usk muutub paljaks iseseisvaks elukutseks, riik tõuseb esile poliiti-lisena riigina. Kuid ka poliitiline riik on alul ebatäiuslik ses mõttes, et monark oma isikus peab manama esile riiklikku ühtlust, mida tegeli-kult ei ole, riigi klassisisu peites. Selle pettekujutluse iseloomustavai-maks väljenduseks on lause: L'état c'est moi! (Riik olen mina).

Edasi majanduselu tormiline areng nõuab säädusi, mille ees kõik oleksid ühesarnased. Võideldakse kätte täie-lik poliitiline vabadus, saavutatakse „inimliku vabaduse viimne vorm se-nises maailmakorras“⁵⁾. Sellele vas-tav riiklik kujund, parlamentaarne esindusriik, demokraatlik vabariik,

⁵⁾ Franz Mehring: *Aus dem literarischen Nachlass von Karl Marx, Friedrich Engels und Ferdinand Las-salle. Stuttgart 1913, Bd. I. Lhk. 409.*

on klassiriigi täiuslikemaid vorme üldse, kuna klassiriigi tõelik iseloom avaldub siin kujukalt ja varjamatult. „Kõigi riigikodanike juriidiline, poliitiline üheõiguslus alles võimaldabki tunnetada nende tegelikku, ühiskondlikku ebasarnasust“⁶⁾. Klassivastolu, mis on viind riigi tekkimisele, avaldub siin vahetult. Juhuslike, poliitiliste ebatasasuste, privileegide kaotamise järgi, „ühesarnasuse, vendluse, õigluse“ ebaõnnestund ja tagajärjeto proklameerimise järgi alles selgubki, et klassivalitsus, võimuvahetuskord üldse, ei olene juhustlikust ühiskondlike jõudude asetusest, vaid et see on ühiskonna ökonomilise struktuuri avaldus, lahutamatu teatud produktiooniviisi kestvusel, ühiskonna arenguprotsessi paratamatu ja vältimatu aste.

Riigi sisuks on ja jääb produktiooni valitseva klassi tulenduslike vajaduste kajastus. Selle klassi valitsus ühiskondliku produktiooni üle püsib niikaua, kuikaua on vapustamatu produktiooniviisi, millest ta on tingitud. Aga materialistlikule ajalookäsitlusele ei piisa veel üksi riigi ajaloolise saabumislöö uurimuse järeldus, et riik on teatud kindla klassivalitsuse väljendus. Ta peab edasi uurima ja pärima selle järgi, millised on selle klassivalitsuse eeldused. Kui ta siis võib järeldada, et ühe teatud ühiskonnaklassi valitsus on seotud selle klassi asendiga ühiskondlikus produktiooniprotsessis ja see valitsev asend on omakord kindla produktiooniviisi avaldus, siis ta peab järeldama, et „klassivalitsuse“ mõiste ei suuda väljendada seda rehimatut sidet, vaid et sotsioloogilisel uuringul on vaja uut mõistet. Siit saabubki meile materialistliku ajalookäsitluse spetsiifiline diktatuuri mõiste.

Diktatuur ei ole paljas klassivalitsus, mida võib kõrvaldada poliitilise revolutsiooniga, see on klassivalitsus, mis lahutamatult kuulub vastava produktiooniviisi ökonomilise struktuuri; klassivalitsus, milleta see produktiooniviis pole üldse mõeldav. See on teatud produktioonisuhete päälisehitis, aga päälisehitisena samas ühiskondliku produktiooniprotsessi aluse dünaamika funktsio-

neerimise eeldus⁷⁾.

Nii näiteks on kapitalistlikule produktiooniviisile tulenduslikult nii oluline surnud, asjastatud töö muutumine kapitaliks sõltuv kapitalistideklassi valitsusest kui produktiooniprotsessi funktsioneerimise eeldusest. *Marx* seletab, et kaupade, vahetusväärtuste summa muutub kapitaliks sellega, et ta säilitab enese iseseisva, ühiskondliku võimuna, ühiskonna ühe osa võimuna ja suureneb vahetudes elusa, vahetu töö vastu. Klassi olemasolu, millel pole midagi muud päale töövõime, on kapitali vajalik eeldus. Kokkukuhjatud, möödunud, asjastatud töö valitsus vahetu, elusa töö üle muudab alles kokkukuhjatud töö kapitaliks. Siit selgubki meile kapitalistide kui klassi valitsus, kapitalistide klassi diktatuur kodanlikus ühiskonnas. See diktatuur sellejärgi „ei ole iseseisev riigivorm“, ei ole poliitilise demokraatia haru, „vaid see on kodanliku riigi klassi sisu“⁸⁾, *sotsiaalne sisu, ühiskonna ökonomilise struktuuri avaldus*.

Seda kodanluse diktatuuri, klassivalitsust teostatakse ja hoitakse alal riigis: „*Senisele klassivastuoludes liikuvale ühiskonnale oli tarvis riiki, s. t. igakordse kurnava klassi organisatsiooni oma väliste produktioonitingimuste säilitamiseks ja nimelt kurnatud klassi vägivaldseks maahoidmiseks maksvas valmistusviisis antud allasurumise tingimuste kaudu. (orjus, pärisorjus või teoorjus, palgatöö). Riik oli kogu ühiskonna ametlik esindaja, ... kuid ta oli seda ainult näävõrd, kuivõrd ta oli selle klassi riik, kes ise omal ajal esindas kogu ühiskonda: vanal ajal orjapidajate kodanike riik, keskajal feodaal-aadli, meie päevil kodanluse riik“⁹⁾.*

⁶⁾ *H. Sultan: ibid, lhk. 59.*

⁷⁾ *Dr. Arkadij Gurland: Marxismus und Diktatur. Leipzig 1930. Lhk. 80—82.*

⁸⁾ *Gurland, ibid, lhk. 83.*

⁹⁾ *Friedrich Engels: Herrn Eugen Dührings Umwälzung der Wissenschaft, Stuttgart 1919. Lhk. 302.*

Kui riik oma tekkemomendil on ühiskonna seespool kujunenud produktsoonisuhete avaldus, siis organisatsioonina, aparaadina ja ideoloogiana riik *tardub* omapäraseks kujundiks ühiskondlikus päälisehitises oma edaspidise kujunemise jooksul. Muudatused selles toimuvad pikaldasemalt ja vähemas ulatuses kui vastavad protsessid ühiskondlikus aluses. Kui materjaalsed produktsooniõud arenevad ja kujundavad uute produktsoonisuhete alust, siis riik püsib *vanade produktsoonisuhete organisatsioonina* ja muutub selviisil *tõkkeks*, ahelaks ühiskondlike produktsooniõudude arengule¹⁰⁾, säilitades seda seisukohta ikka teravamalt kujuneva repressioonivõimuga. Klassiriigi sisu, kodanluse diktaator, koorub välja ikka puhtamalt. Ühiskonna riiklik haaramine, mis arengu teatud astmel mängitses edusamme, muutub ühiskondliku arengu tõukeks, kujuneb rebestatud ühiskonna vägivaldseks surumiseks vormidesse, mis oma aja ära eland. Klassiriigi iseloom jõuab oma äärmise astmeni. Riigi arengu dialektilises protsessis saavad täielikult ülekaaluvaks antiteetilised, ühiskonna-vaenulikud elemendid.

Dialektiline protsess aga ühtlasi on ka dünamiiline protsess, äärmuse ni jõudnud antitees peab murduma ja arenema täiuslikumaks vormiks.

Areng, kutsutud esile suurenevast tööjaotusest, läbiviidud klassivõitluse kaudu, avaldub inimlike elusfääride kasvavas iseseisvumises. Kõik need funktsioonid, mis algkommunis mis olid lahutamatu verešidemete kaudu seotud ühiskonna (kuigi iga ühiskond oli perekondlik) käes, siirduvad ikka enam sidumatuile üksikule, kuni nad lõppeks kodanlikus ühiskonnas on võetud täielikult ühiskonnalt, s. t. selle ametlikult ühenduselt, riigilt. Ainult tööjaotuse tõttu klassivastolul põhjenev riik, „täiuslikuna, poliitilisena riigina“ jääb kaugele üksi ses iseseisvaist elualadest. Ta kaob alles siis, kui on kadund tema alus, klassivastolu, tööjaotus. Ta asetatakse „vanaasjade muuseumi, voki ja pronkskirve kõrval“¹¹⁾.

Arengu üldine avaldus on siis

inimlike elualade iseseisvumine ja nimelt, sel juhul, kui lähtutakse indiviidi seisundist. Kui aga asutakse klassi seisukohale, s. o. isikute seisukohale, kes oma tulunduslikult olukorralt, eluviisilt ja teadvuselt eralduvad teravalt teistesse elualadesse kuuluvaist isikuist, siis tähendab see püüe iseseisvumise järgi: *klassivõitlust*. Klassivõitlus on tingitud ökonoomilisist põhjustist, aga iga klassivõitlus on poliitiline võitlus, revolutsiooniline võitlus ühiskonna poliitilise kujundi muutmise pärast, ühiskonna vabastusvõitlus. Klassivõitlus viib paratamatult revolutsiooni.

„Iga revolutsioon asendab vana ühiskonna, selles ulatuses on ta sotsiaalne. Iga revolutsioon kukutab vana võimu, selles ulatuses on ta poliitiline“¹²⁾. Üks „klass vabastab kogu ühiskonna, aga ainult selle eelduse korral, kui kogu ühiskond on selle klassi asendis... Selleks, et ühe rahva revolutsioon ja kodanliku ühiskonna ühe erilise klassi emantsipatsioon langeksid ühte, selleks peavad... kõik ühiskonna puudused... (selles) klassis kontsentreeruma... nii, et selle ala vabastamine avalduks üldise endavabastusena“¹³⁾. Ka „sotsialism ei või teostuda ilma revolutsioonita. Ta vajab seda akti, niivõrd kui ta vajab purustamist ja vana asendamist“¹⁴⁾.

Ja alles siin klassiriigi dialektiline protsess jõuab lõpule, alles siin üksiku iseseisvaist elualadest kaugele jäänd riik oma tardund kujus pühitakse ära inimlike elualade iseseisvumise arengu käigust, sest uue ühiskonna, uue produktsooniiviisi elementide areng pole mõeldav teisiti kui vanade produktsoonisuhete poliitilise organisatsiooni, riigi kõrvaldamise läbi poliitilise revolutsiooni kaudu.

¹⁰⁾ Gurland, *ibid*, lhk. 45.

¹¹⁾ Engels: *Der Ursprung*, lhk. 182.

¹²⁾ Lit. *Nachlass II*, lhk. 59.

¹³⁾ Lit. *Nachlass I*, lhk. 395.

¹⁴⁾ Lit. *Nachlass II*, lhk. 59.

Kui kapitalistliku produktsiooniviisi areng oli kaua aega võimalik feodaalse suurmaaomanduse püsimisest hoolimata, siis sotsialistlik produktsioon on *ühendamatu* vanade produktsioonisuhetega, produktsioonivahendite eraomandusega. Nii ei saa ka klassijõudude *tasakaalust* rääkida ses mõttes, et töölikklass ja kodanlus ühiskonna ökonomilises struktuuris tasakaalustaksid teineteist. Kus kapitalistlik produktsioon on pannud enese vana suhtes täielikult maksma, sääl on kogu klassivalitsuse, kodanluse diktatuuri ülesanne olemasoleva produktsiooniviisi säilitamine. Teatud olukordades, kus kodanlus juhtivais kihtides on selleks ise liialt nõrk, võib ta kanda diktatuuri teostamise teistele kihtidele, see aga ei vähenda klassidiktatuuri, vaid peab seda ainult kindlustama¹⁵⁾.

Sotsialistliku ühiskonnakorra saavutamine, uute produktsioonisuhete kujundamine on seotud siiani võimatusena klassi poliitilise valitsuse kukutamise eeltingimuse külge; ta on ühiskondliku nullistuse eeldus. „Kuna kodanluse diktatuur rajaneb produktsioonivahendite eraomandusele, on ilmselt tema ühiskondliku võimu kõrvaldamine või ka ainult piiramine võimatu kapitalistliku produktsiooniviisi eemaldamiseta. Teisalt on aga ka sama vähe mõeldav sammumuline kapitalistliku produktsiooniviisi väljasurumine, kukutamata kodanluse diktatuuri¹⁶⁾, kuna ta on seotud just kapitalistliku produktsiooni külge, on kapitalistliku produktsiooniviisi poliitiline organisatsioon.

See areng aga ei toimu mehaaniliselt, vaid revolutsioonilises arengukäigus, vastupidiselt reformidele, teostatud töölikklassi poolt. Sest teooriat teostatakse ikkagi ainult sedavõrd, kui võrd ta vastab teostajate vajadustele. Vallutades poliitilise võimu, töölikklass saab aga uue ühiskonna kandjaks ainult siis, kui ta purustab vana ühiskonna ökonomilise baasi, kodanluse diktatuuri baasi, muidu tema diktatuur teenib teist, harilikult talle väenlikku klassi. „Töölikklass ei saa võtta üle lihtsalt valmis riigiparaati ja seda panna

tegevusse oma huvides, ta peab selle purustama ja looma uue „riigimasina“¹⁷⁾.

Üleminek kapitalistlikust ühiskonnast sotsialistlikku toimub proletariaadi diktatuuri kaudu poliitilises demokraatias.

Agaga mitte oma võimu täiusest ei konstitueeru proletariaadi klassivalitsus kui diktatuur, kui klassivalitsus, mis on seotud kindla produktsiooniviisi struktuuriga, ta muutub proletariaadi diktatuuriks sedavõrd, kui võrd proletaarlike masside aktsioon vabastab uue ühiskonna elementid ja laseb neil saada ajalooliseks tõelikkuseks. Ainult sedavõrd muutub proletariaadi klassivalitsus diktatuuriks, kui võrd on antud ühiskondliku produktsiooni ökonomiline struktuur, millest lähtub tendents klassidelõhestuse ületamiseks, tendents, mis ühtub proletariaadi ajaloolise missiooniga ja vägivaldselt murrab läbi. Selle ajaloolise ülesande teostamisega proletariaadi diktatuur kõrvaldab iseenese. Endalõpetamises avaldub puhtakujuliselt dialektiline protsess.

Demokraatliku vabariigi viimases astmes, proletariaadi diktatuuris, otsesed produktsendid alistavad riigivõimu. Riik on muutunud tulunduslikuks riigiks. See aga on *contradictio in adiecto*, riik muutub liigseks ja sureb. Siin jõuab lõpule inimeste elusfääride iseseisvustumise protsess. Lahutatud tulunduselu ja poliitika alad, erimaailmades elavad „bourgeois“ ja „citoyen“, langevad riigi hävinguga ühte. Inimese poliitiline ja tulunduslik elusfäär katavad üksteist. Inimene ei ole enam jaotatud erisfääridesse. Tähelepanu juhtimine sellele on *Loenin'i* suur teoreetiline teene, sest see mõte just avaldub nõukogude süsteemis. *Engels'i* järgi valitsuse asemel isikute üle astub nüüd asjade valdamine ja produktsiooniprotsessi juhtimine. Sellele vastavad demokraatlikud

¹⁵⁾ Gurland, *ibid* 87/98.

¹⁶⁾ Gurland, *ibid*, lhk. 98.

¹⁷⁾ Karl Marx: *Der Bürgerkrieg in Frankreich*. Berlin, 1919, lhk. 46.

Max Adler

Käesolev moment on kõigi maade tööliskonna liikumises pühendatud tänapäeva sotsialistliku tööliikumise suure põhjendaja Karl Marx'i asendamatu elutööle ta 50. a. surmapäeva mälestamisega. Selle kõrval on meil aga õigus tuletada meelde Max Adler'i tema 60. a. sünnipäeva puhul. On just Max Adler olnud alati nende võitlejate esirindes, kes on püüdnud rakendada Karl Marx'i õpetust, mis on ikka uuesti tõestund iga ajaloolise sündmusega, järjekindlalt oleva ajajärgu sündmuste hindamiseks ja nendest järelduste tegemiseks proletaarliku klassivõitluse ülesannete määramises. Max Adler on olnud neid, kes kindlalt on astund

vastu „oludest“ tingitud marksismi „ümberhindamisele“, „seletamisele“ ja „tõlgitsemisele“. Järjekindlalt ta on taotelnud *sotsialistliku praktika ja marksistliku teooria ühtlust*. Ta on ise näind oma ülesannet sotsialismi õpetajana, ja me võime tunnustada teda tõeliselt suureks õpetajaks, kelle töö pole mitte „koolmeisterlik“ teadumuste pakkumine vaid äratamine vabale mõtetegevusele marksistliku meetodi abil.

1.

Max Adler'i lähtepunkt on tihti küll filosoofiline, seega mõnede arvates töölisklassi võitlustele eluvõõras, aga nagu me näeme allpool, filosoofiline alus on olulise tähtsusega ka iga-

omavalitsuskogud, valitsussüsteemi ehitamine proletaarse massi aktiivsusele, ühiskondliku organisatsiooni funktsioonide asetamine ühiskondliku terviku igapäevasesse ellu, võimalus funktsionääre igalajal vallandada, valitud kogude ametiaja lühidus. Proletariaadi diktatuuri kaudu ehitatakse siis laialdane ja sügav sotsiaalne demokraatia. Revolutsiooniline klass on suurim produktsioonijõud.

Klassiriigi kadumisega kaob selle eeldus, klassivastuolu. Klassivastuolu aga põhjeneb tööjaotusel. Tööjaotuse asemele astub *ajajaotus*, see tähendab seda, et igaüks oma võimete kohaselt valib kutse ja töötab alal, milleks ta enda tõesti tunneb olevat kutsutud. See tähendab aga töö hingestamist ja tööõõmu tõstmist!

Riik sureb, haarates produktsioonivahendid oma valdusse. „*Esimene akt, kus riik tõesti esineb kogu ühiskonna esindajana — produktsioonivahendite valdamine ühiskonna nimel — on samaaegselt tema viimne iseseisev akt riigina*“¹⁵⁾. Siit lähtub marksistlik sotsialiseerimisprobleem. Ühiskond ja riik kattuvad sotsialiseerimisel. Ühiskondlik ja poliitiline organisatsioonivorm on üks, põhjenedes *kohalisel ühtekuuluvuse tundel*, majanduselu ühiskonnastub. Produktsiooni teatud astmel ühiskond ise peab juhtima produktsiooni. See kin-

del aste saabub siis, kui inimkonnale on sama organisatsioonivorm tulunduslik ja poliitiline. „Alles siis, kui tõelik, individuaalne inimene võtab endasse tagasi abstraktse riigikodaniku ja individuaalsena inimesena oma empiirilises elus, oma individuaalses töös, oma individuaalses suhtes, on muutund tervikuks, alles siis kui inimene on tunnetand ja organiseerind ühiskondlike jõududena oma forces propres ja sellepärast ei lahuta endast ühiskondlikku jõudu poliitilise jõu kujul, alles siis on teostund inimlik emantsipatsioon“¹⁶⁾.

□

Selles peitub marksistliku käsituse klassiriigi dialektilise arengu protsessi *süntees*. See tähtis tunnetus on meile eriti vajalik Karl Marx'i 50. surmapäeval, kus nii mõndagi tema õpetusist on lastud roostetuda ja selle revolutsioonilist sisu peidetud. Meie, kes nimetame end tema õpilasteks, hoia me endis püsti *Marx'i* revolutsioonilist tunnetusiha, *Marx'i* revolutsioonilist võitlustahet, et kasutada seda relvana tänapäeval vanakuva maailma ja selle illusioonide purustamiseks, kokkuvariseva kapitalismi maharaputamisel, sotsialismi saavutamisel!

¹⁵⁾ Engels: *Antidühring*, lhk. 302.

¹⁶⁾ Lit. *Nachlass I*, lhk. 424.

päeva poliitika määramisel. On üldiselt tuntud Friedrich Engels'i kuulsad sõnad: „Meie, sotsialistid oleme uhked sellele, et meie eelkäijaks pole ainult Saint-Simon, Fourier ja Owen, vaid ka Kant, Fichte ja Hegel“.

Eelmaailmasõjaaegses sotsialistlikus teoorias valitses püüe siduda marksismi materialismiga, halvemal juhul samastada loodusteadusliku materialismiga materialistlikku ajalookäsitlust, mis on tähtsamaid osi Marx'i õpetuses. Selle mõttekäigu vastu võitlejaid oli Max Adler esijoones, näidates et materialism on ainult filosoofiline kool — ja metafüüsika, mis esitab küsimuse asjade olemusest „omaette“ ja vastab sellele, et kõik asjad, nende toiming, ka mõttegevus on ainult väikeste materia osakeste mehhaaniline liikumine. Marksism aga pole ei filosoofia ega metafüüsika, vaid teadus sotsiaalsest elust ja selle arenemisest — sotsioloogia — ühiskonnateadus. Max Adler'i järgi marksism pole ka sotsioloogilisi õpetusi, vaid *ainuke* õige *sotsioloogia*. Sellena pole marksismil tegemist küsimusega vaimu olemusest ja selle suhtest materiaiga, mis on filosoofilise materialismi peäküsimusi.

Kui Marx nimetas oma ajalookäsitluse materialistlikuks, siis peamiselt vastukaaluks Hegeli idealistlikule ajalookäsitlusele, mis nägi ideed ajalugu kujundavana tegurina, oli seega metafüüsika. Marx selle vastu näitas ajaloo põhitegurina „*materiaalse baasi*“, millel põhjeneb ühiskondlik, poliitiline, kultuuriline jne. „*päälisehitis*“. Seda materiaalist baasi ei tule aga mõista filosoofilise materialismi mõttes, nagu oleks materiaa ainumäärav inimese toimeis. Selle materiaalse baasi mõiste Marx'il tähendab *produktioonisuhteid*, need aga pole kuidagi materiaalsed ei ka ainuüks majanduslikud, vaid need tähendavad ühiskondlikke, seega puht *inimlike* vahetordi. Produktioonisuhet ühest küljest olenevad produktioonivahendite arengust, teiselt poolt neid mõjustab jälle inimeste ideedeil, mis on tingitud ka majanduslikult olukorrast. See on Marx'i dialektika (vastuolude õpetus): kui kapitalistlik produktioon kujundab

proletariaadi, kes peab valmistama kapitalistile lisaväärtust, siis sama proletariaat oma elu- ja tööviisi tõttu moodustab jõu, kes hävitab kapitalistliku produktiooni viisi. Marksism pole öieti muud, kui *kausaliteedi* (põhjuslikkuse) printsiibi kasutamine ühiskondlike vahetordade ja nende arengu uurimises. Just kausaliteedi printsiibi esiletõstmine on suurel määral Max Adler'i teene. Ta asus Kant'i tunnetusteooria seisukohale, mis tunnustab kausaliteedi printsiibi maksimalkõigi nähete suhtes, samal määral vaimsete kui materiaalsete nähete selgitamisel. Sellepärast ka majanduslikud olukorrad pole puhtmateriaalset laadi, vaid need on inimese ühiskondliku elu tulemused, seega ka vaimset päritolu.

2.

Eelmaailmasõjane sotsialism materiaalse aluse tunnustamisega ühiskondliku arengu ainumääravaks teguriks sattus passiivsuse hädaohtu. Kui majanduslik areng *paratamatult* peab jõudma sotsialismini, siis inimeste soovil, kas nad tahavad sotsialismi või ei, pole tähtsust; kui majanduslik areng ei too sotsialismi, ei aita ka kõigi inimeste tahe seda saavutada. See fatalistlik käsitlusviis, milleni paratamatult jõuti materiaalse aluse ainumääravuse printsiibiga, tegi tarbetuks revolutsioonilise võitluse, mis aga on lahutamatu osa Marx'i õpetuses. Selle konsekventsid viisid Marx'i õpetuse revideerimisele (Bernsteini revisjonism), mille järgi ei maksa energiat raisata võitlusega sotsialismi eest, vaid püüda korraldada töölisklassi olulise elu võimalikult mugavaks. Sest sotsialism tuleb arengu teel, see ei olene meist.

Et sotsialistlik töölisliikumine suures enamikus tol ajal ei läinud revisjonistide näidatud teed, selles on oma osa ka Max Adler'i selgitusil osutunud. Juba Marx'i põhjendatud kausaliteedi printsiibi võtmine ühiskondliku elu uurimise lähtekohaks avastas töölisklassi *revolutsioonilisele tahtele* hoopis avarama tegevusvälja. Ühiskondlikul determinismil on materialistlikus ajalookäsitluses küll tähtis osa, aga sinna rakendatud ka tahteelement on samaväärne tegur; ühiskondlike rühmitiste tahe on küll

määratud majanduslikest ja *neil põhjenevaid* poliitilistest ja kultuurilistest vahekorrist, aga samal ajal ta on vajaline tegur nende vahekorradade kujunemisel: „inimesed teevad ise oma ajalugu, kuigi mitte vabalt valitud olukordadest.“ Töölisklassil on ajaloo määratu ülesanne täita, seda ei suuda ta aga teisisi, kui peab oma tahte ja energia pingutama sel määral, kui objektiivsed olukorrad võimaldavad, võitleval klassil peab olema päle teadmiste ajaloolise arengu säädusist ka revolutsiooniline tahe ja vaimustus. Selle tahte vajaduse selgitamisel, aga ka ergutamisel langeb Max Adler'ile tähtis osa. Teisest küljest sama kausaaliteedi põhimõtte seab ka piirid tahte ja *pimedale aktiivsusele*, mis ei arvesta olevat ühiskondlikku olukorda.

3.

Maailmasõja ajal, kui hulk sotsialistlike parteisid langes ideoloogiliselt sotsiaalpatriotismi, luues liidu oma maa kodanusega teiste maade tööliste vastu, oli Max Adler neid kes hoidsid kõrgel klassivõitluse ja proletariaatliku internatsionalismi lippu. Sellest küsimusest avaldatud raamatus „*Die Staatsauffassung des Marxismus*“ ta selgitas põhjalikult marksistlikku riigikäsitust, tõmmates ühelt poolt teravad piirjooned anarhistide ette, kes eitasid riiki, teiselt poolt aga näidates, et töölisklassil pole ühist kodanliku riigiga. Pärast maailmasõda, kui keskriikides langes monarhia parlamentliku demokraatia ees, tuli riigiküsimus uuesti teravalt päevakorrale. Suur hulk sotsialiste langes siin riikliku illusiooni ohvriks, kättevõidetud demokraatia arvestati selliseks ühiskondlikuks vormiks, mis teeb peaaegu tarbetuks klassivõitluse, kuna klassivastolud demokraatlikus riigis muutuvad pehmemaks kunni lõpuks kaovad iseenesest, töölisklass vallutab tükk-tüki haaval riigivõimu ja nii sotsialism kasvab riiki iseenesest (või vastupidi) ilma eriliste vabustusteta, sotsiaalse revolutsioonita ja proletariaadi diktatuurita. Satuti „rahvaterviku“ ideoloogia libedale pinnale.

Ka siin Max Adler järjekindla marksistina rajas revolutsioonilise käsituse demokraatiast, mis on tun-

gind ajajooksul enamiku Sotsialistliku Internatsionaali parteide praktikkasse. Max Adler õpetab meid esijoones ka igapäeva poliitikat hindama ja määrama *sotsialismi lõppsihi* kohaselt, näidates, et demokraatia kindlustamine on vajaline sel määral, kui ta on vajaline töölisklassi võitluse soodustamiseks sotsialismi eest. Saavutatud poliitiline demokraatia pole mitte eesmärk iseendas, vaid ainult abinõu, soodsam võitluse baas sotsialismi saavutamiseks. Demokraatlik vabariik jääb ikkagi klassiriigiks, mille ulatuses võimaldub edasi töölisklassi ekspluateerimise kindlustamiseks. Senni kui valmistusvahendid on kapitalistliku klassi eraomandus, saab eksisteerida ainult *poliitiline, vormiline demokraatia*, mis tähendab sisuliselt kodanluse diktatuuri. Seda riigivõimu ei saa jagada klasside vahel, vaid töölisklass peab vallutama selle korraga kogu ulatuses, et teostada proletariaadi diktatuuri, mis ei ole vastolus demokraatiaga nagu väidavad enamlased. Proletariaat, riigivõimu vallutanud, teostab produktioonivahendite eraomanduse likvideerimise, kaotades seega ühe klassi ekspluateerimise teise poolt, hävitades seega üldised klassivahed. Alles klassideta s. o. sotsialistlikus ühiskonnas teostub tõeline ehk *sotsiaalne demokraatia*.

Demokraatia kodanlikus ühiskonnas on ainult kodanluse riik ja sellepärast ei saa ka töölisklassil olla tegemist selle riigi *kaitsega*. Kapitalistlikus ühiskonnas ei saa olla kaitseõda, vaid see paratamatult suundub maadevallutamisele, sellepärast töölisklass ei tohi sattuda riigikaitse uima, tema asub riigikaitsele siis, kui see on töölisklassi valitsetav riik, siis riigikaitse tähendab revolutsiooni kaitset kontrevolutsiooni vastu. Max Adler oli esimesi, kes vähemikuga pärast maailmasõda esitas järjekindlalt marksistlikku riigikäsitust. Nüüd kui revolutsiooni saavutiste uim on juba lahkund, need seisukohad on saand üldiseks, eriti aga viimaseil kriisiaastail, mil reaktsiooni aktiivse rünnaku on teravalt ilmnenud poliitilise demokraatia klassiseloos.

Sotsialism ja proletariaadi diktatuur

Kõneldes *klassidiktatuurist*, enne-
kõike peab määritlema selle termini
mõtte. Sest sel on *kahesugune* mõte.

Ühelt poolt sellena mõistetakse sel-
list ühiskonnaseisundit, kui üks klass
materiaalselt ja vaimselt osutub *va-
litsevaks klassiks*, kel on võimalus
alistada oma põhimotiividele riigi-
aparaati ja, kasutades seda, mõju-
tada kogu ühiskondliku elu käiku.
Oma jõu selline klass ammutab mitte
ühiskonna poliitilistest vormidest,
vaid selle tulundusest, mis omakorda
on produktioonijõudude arengu sei-
sundi tingitud. Vastupidi, selline
klass püüab alatasa muuta riigi po-
liitilisi vorme ja kohaldada oma töö-
lise jõu laiendamiseks ning kõvenda-
miseks — muutuva ajaloolise olusti-
ku kohaselt. Eri ajaloolistel perioo-
didel ja eri tingimustes sama klassi

diktatuur teostub mitmesuguseis po-
liitilistes vormides. Inglismaa või
Belgia põhisääduslik monarhhia ja
Šveitsi, Prantsusmaa, ühendriikide
demokraatlikud vabariigid on kodan-
luse klassivalitsuse poliitilisi vorme.

Kuid terminis „klassidiktatuur“
mõistetakse ka teatud *poliitilisi vor-
me*, mis tekivad ajalooliselt klassi-
võitluse äärmise teravnemise hetke-
del, revolutsioonide ja kontrrevolutsioo-
nide perioodidel. Ja nimelt poliiti-
tilisi vorme, kus tähtsusetu vähemi-
ku, võib-olla ühe isiku kätte koon-
dub piiramatu ja sellepärast oma
loomult terroristlik võim mitte ükski
kogu ühiskonnaterviku üle, vaid ka
selle klassi üle, kellega antud vähe-
mik on seotud sotsiaalselt ning kelle
põhihuvidid ta tahab esindada. Ja
just enamluse ja fašismi ephohhis

4.

Kes aga kohe võttis omaks Max
Adler'i seisukohad, see oli töölisnoor-
põlv, mitte ainult sellepärast, et noor-
põlv ise on revolutsioonilisem, aktiiv-
sem, ideaale janunev, vaid sellepä-
rast, et noor generatsioon polnud kan-
natanud monarhismi õiglusetuse all.
Kui eelsõjane generatsioon oma võit-
luste tulemusena saavutas parlamen-
di, teatud piirini sõna-, trüki- ja
ühinemisvabadused, siis sellele gene-
ratsioonile need saavutised näisid
maksimaalseina. Et püsis majandus-
lik viletsus, tööpuudus jne., seda ei
pandud tähele. Noorpõlv aga tunne-
tas esmajoones just majanduslikku
survet, kuna poliitilised vabadused
näisid talle loomulikena, sellepärast
see vilets olukord ei saand tunduda
kuidagi saavutatud ideaalina, nagu
eelsõjttegsele generatsioonile. Noor-
põlve võitluste sihiks sai olla ainult
sotsialismi lõppsiht.

Selle tõttu Max Adler'i õpetus pä-
rast maailmasõda leidis teed esime-
sena töötava noorpõlve südamesse.
Max Adler oli siingi revolutsioonilise
tahte vajaduse põhjendajaks ja õpe-
tajaks pärastsojajaegele generatsioo-
nile, nagu ta oli seda ennesõjajaegele

põlvele võitluses filosoofilise materia-
lismi vastu.

Max Adler'i õpetus ei piirdunud ai-
nult revolutsioonilise tahte vajaduse
põhjendamisega ja sotsialismi lõpp-
sihi esiletõstmisega. Ta näitas ka
teid revolutsioonilise tahte kujunda-
miseks ja selle praktiliseks rakenda-
miseks igapäev. Juba Marx'i aseta-
tud *teadvuse reformi* nõude täitmise
säädis Max Adler esmajoones noor-
põlve ülesandeks. Tal on tähtis osa
sotsialistliku kasvatus mõtte arenda-
misel ja selle nõuete asetamisel. Sot-
sialistlik kasvatus pole ainult tead-
muste hankimine, vaid kogu teadvuse
tahte- ja tundeelu reform, püüe *uute
inimeste* endakujunduseks, kes ütle-
vad lahti kõigest olevast, tunnevad
kogu elu ümberkorraldamise vaja-
dust, tahavad ja on võimelised teos-
tama uut ühiskonda. Adler'i kas-
vatuse nõue on teravalt poliitiline.
Max Adler ka kultuuri- ja kasvatus-
töö tähtiste püstitamisel on lähtunud
revolutsioonilise klassivõitluse alu-
selt, järjekindlana marksistina tema
revolutsioonilisus ei ole ainult oleva
kodanliku ühiskonna analüüs, tema
püüded ulatuvad uue ühiskonna ehi-
tamisele, selle elementide loomisele
juba tänapäeval, sünteetilise *loo-
mingulise sotsialismi* kujundamisele.

„klassidiktatuuri“ terminit kõige enam tarvitatakse ses viimases mõttes.

See terminoloogiline segadus, mis raskendab rahvusvahelise sotsialistliku liikumise põhiprobleemide arutamist sisuliselt, viib mõned seltsimehed mõttele tarvitada väljendit „proletariaadi diktatuur“ ainult ühes mõttes, nimelt selles, mille talle on andnud enamlus, ja keelduda rakedamast seda mõisteringi, mida mõistab selle all sotsiaaldemokraatia.

Ometi selline keeldumine, mis kõrvaldaks segaduse ühes ringis, kutsuks selle paratamatult välja teises. Sest veel 900 aastate alguse tülidest „revisjonistide“ ja „ortodokside“ vahel „proletariaadi diktatuuri“ mõistega on seotud kogu rida kujutlusi, millel tõeliselt ei ole otsest suhet sellesse terminisse, kuid mis on väga tähtsad proletariaadi sotsiaalse revolutsiooni kogu dünaamika mõistmiseks ja sellega sotsialistlike parteide poliitikale. „Proletariaadi diktatuuri“ eitamisega seoti lahutamatu kujutlus demokraatliku ühiskonna automaatselt „sissekasvust“ sotsialismi, vägivalda osa lõplikust likvideerimisest edespäikes klassivõitluses, üldrahvuslike demokraatlike ülesannete primaadist sotsialistlike klassi-ülesannete üle demokraatlike maade proletariaadi poliitikas. Samal ajal tõepoolest demokraatlik kord, proletariaadi ajaloolise võitluse tulemus, mida kasutatakse temalt oma positsioonide kõvendamiseks kapitalistlikus ühiskonnas ja mis on määratud tulevikuski ta klassivõimu poliitiliseks vormiks, ei pehmenda sugugi kapitalistliku ühiskonna klassivastuolusid, ei tee liigseks klassivõitluse välisparlamentaarset, massilisi vorme ega hävita vägivalda kui viimase argumendi osa selles võitluses. Sest, nagu eriti valjusti seda kõneleb oleviku kogemus, nimelt siis, kui demokraatia proletariaadi võitlusevahendist osalise paremuste eest kapitalistliku ühiskonna raames hakkab muutuma tema võitlusevahendiks kapitalistliku korra aluste kõigutamiseks, valitsevad klassid ise vapustavad demokraatia aluseid ja asetavad vägivalda päevakorda. Ja pole mingit alust arvata, et nad ei pane käiku

kõiki nende korralduses olevaid materiaalse ja vaimse jõu allikaid oma valitsuse kindlustamiseks ühiskonna üle ka siis, kui demokraatia sääduste tõttu enamik parlamentis ja poliitiline võim siirdub töölisklassi kätte.

Kuid just selleks, et võidelda selliste illusoorsete — nimetame neid „reformistlikeks“ — kujutlustega sotsiaalse revolutsiooni dünaamikast, mil praegu, olgugi teisel kujul, on tugev mõju paljudele sotsialistlikele parteidele, ei tule loobuda „proletariaadi diktatuuri“ terminist. Ja nimelt sellepärast Vene Sotsiaaldemokraatliku Tööliste Partei programm, Plehhanovi kirjutatud ja ühel häälrel vastuvõetud veel ühtlase partei Londoni kongressil 1903. aastal, s. o. „revisjonistide“ ja „ortodokside“ vahelise võitluse hoos, oli esimene ja ainus sotsiaaldemokraatlik programm, mis omandas selle termini ja samal ajal seletas, mis ta mõistab selles terminis — et vältida „proletariaadi diktatuuri“ „jakobiinlikku“ tõlgitsust vähemiku terroristliku diktatuuri mõttes, milliseks seda tahtsid tembeldata „revisjonistid“. Õeldes:

„Proletariaadi sotsiaalne revolutsioon hävitab ühiskonna jagunemise klassideks ja sellega vabastab kogu rõhutatud inimkonna, kuna teeb lõpu ühe osa ühiskonna igalaadilisele ekspluatatsioonile teise üle,“
programm lisandab:

„Selle sotsiaalse revolutsiooni vajalise tingimuse moodustab proletariaadi diktatuur, s. o. sellise võimu vallutamine proletariaadi poolt, mis lubab tal suruda alla ekspluateerijate igasuguse vastupanu.“

„Proletariaadi diktatuuri“ sellise mõistmise alusel on praegugi Vene sotsiaaldemokraatlik partei. Ja see mõistmine satub täielikult ühte Marx'i ja Engels'i enese mõistmisega.

Erinevalt revolutsioonidest, mis kindlustavad uue ekspluataatorite klassi võimu ja kus töötavad massid mängivad stiihhilise, füüsilise jõu osa, proletariaadi sotsiaalne revolutsioon, mis hävitab iga klassijagunemise ja iga ekspluatatsiooni, marksisimi vaatekohalt võib olla ainult revolutsioon, milles proletariaat oma massis esineb selle teadlikuna looja-

na; enam veel — ainult revolutsioon, milles töölisklass ei säe ennast vastu rahvaenamikule, vaid vastupidi „vabastavana klassina koondab enesele rahvaenamiku lootused ja sümpaatiad, rahva, kes hakkab tundma kapitalistliku kodanluse võimu väljakannatamatuna koormana. Sellepärast sotsialistlik revolutsioon ei kõrvalda demokraatiat, vaid vastuksa on võimalik ainult selle alusel. Veel „Kommunistlik manifest“ näitab, et demokraatia ja üldise valimisõiguse valutamine on proletaarsete revolutsiooni esimeseks ülesandeks ja esimeseks aktiks. Kommuuni loodud poliitilise korra proletaarset iseloomu Marx näeb selles, et kõik Kommuuni ametnikud ja usaldusisikud valiti üldisel hääletusel. See demokraatia ja isegi eriti demokraatliku vabariigi kui töötajate valitsuse ainsa võimaliku vormi allakriipsutamine käib punasena niidina läbi Marx'i ja Engels'i kõigist sõnavõttudest sotsialistlikust revolutsioonist ja „proletariaadi diktatuuri“ kui üleminekuajast alates kapitalistliku kodanluse poliitilise võimu hävitamisest sotsialistliku tulunduse ja klassideta ühiskonna lõpliku kindlustumiseni. Sellepärast *Martov*'il oli täieline õigus, kui artiklis „Marx ja proletariaadi diktatuuri probleem“ piiritleb „proletariaadi diktatuuri“ Marx'i järgi kui

„riiklikku võimu kontsentreeritud reaalsel jõudu, mis suudab teostada enamiku teadlikku tahet majanduslikult võimsa vähemiku vastupanu vastu“,

nagu on õigus Rosa Luxemburg'il kui, arvustades enamlist terrorismi („Vene revolutsioon“), kirjutab, et proletariaadi diktatuur „peitub demokraatia kasutamise viisis, aga mitte selle kõrvaldamises“, ja et „see diktatuur peab olema klassi asi, aga mitte tähtsusetu, juhtiva vähemiku asi klassi nimel.“

Endastmõistetav, et „allasurudes majanduslikult võimsa vähemiku vastupanu“, proletariaadi diktatuur võib olla sunnitud mitte ainult pane-ma käiku selle vähemiku vastu mitte ainult kõiki riikliku vägivalla vahendeid (politsei, kohus j. m., kodusõjas ka relvad), mida see vähemik nüüd kasutab töötava enamiku allasuru-

miseks, vaid ka enam või vähem kest-vaks ajaks võtma mässavalt vähemikult teatud kodanikuõigused, näiteks valimisõiguse. Kuid, nagu *Martov* näitab raamatu „Maailma enamlusest“, „iseendast kõigi kodanlaste, rantjeede, palgatöö kasutajate ja isegi vabakutseliste kõrvaldamine valijate ringist“ sama vähe „hävitab selle demokraatlikku iseloomu“, nagu Belgia või Prantsusmaa põhisäaduse demokratismi ei hävita fakt, et neis maades valimisõiguse kasutamisest on kõrvaldatud kõik naised. Kuid juurtest päle kõrvaldab selle „demokraatia põhijoonte kõrvaldamine kodanike suhtes, kes asuvad *rüügivõimu kandjaks kutsutud ringi seespool*“.

Sellepärast „proletariaadi diktatuur“ lakkab olemast Marx'i mõttes klassi diktatuur, mis poliitilise demokraatia vormides teostab töötava enamiku tahet, sellest momendist, kui hävitatakse demokraatia töötajate eneste keskel ja seda enam töö-lisklassi enese seespool.

Vägivalda Marx ja Engels kunagi ei lugend loominguilise külje osaks uute ühiskondlike vahekordade loomise mõttes. Nad kunagi ei pidand seda uue sotsiaalse korra emaks, aga alati ainult *akušööriks*, kes on abiks vana ühiskonna sees küpsnud korra sündimisel. Isegi töötavate klasside esindajate praktiseeritud ja suure Prantsuse revolutsiooni käigus paratamatuks etapiks saand jakobiinliku terrori mõtet nad nägid mitte revolutsiooni nihutamises üle ajaloo määratud kodanliste piiride, vaid vastuksa kodanlise revolutsiooni pinna radikaalses puhastamises enese üle eland ja juba surnud feodaalse korra jäänustest. Ja sellepärast täiesti Marx'i mõttes *Martov* vormuleeris vägivalla osa proletariaadi diktatuuris, kui kirjutas 1920. a. aprilli teesides:

„Asetades oma sihiks kõigi ekspluateeritavate ja rõhutavate vabastuse, proletariaadi klassidiktatuur on suunatud ainult rahvamajanduse ekspluateerijate ja parasitlike ühiskonnarühmade vastu, kes praegu hoivad oma kätes monopolid produktioonivahendeile. Ta moodustab revolutsioonilise rügi organiseeritud vägivalla selle vähemiku vastu, mis

määrat viimane püüab töötada vastu sotsiaalsele revolutsioonile, ja selle vägivalla aste ning vorm on määratud vastupanu jõu ning olemasoluga. Kuid ei mingeil tingimustel proletariaadi klassidiktatuur oma sisult ei või olla suunatud töötavate masside teiste kihtide vastu, kelle aktiivne ja häätaktlik osavõtt sotsiaalsest ümberkorraldusest on vajaline ja ainuvõimeline kindlustama proletariaadi otusega majanduslike vormide ümberkujundamise produktsioonijõudude edespärase arengu pinnal. Nende kihtide sekka kuuluvad nii proletariseerumata väikemajandused linnas ja maal, kui väimse töö proletariaat ja oma massis oleviku tööstuse tehniline personaal. Tugedes töötajate rõhuva enamiku huvidele ja rajanedes selle

enamiku tõeliste huvide kasvavale teadlikkusele, proletariaadi sotsialistlik diktatuur sel viisil sisaldub mitte oma tahte vägivaldses püüesundimises. rahvaenamikule, vaid töötava rahvaenamiku tahte täitmises proletariaadi kui töötava enamiku revolutsioonilise eelväe poolt.

Sel viisil vaidlus kaasaegse sotsialismi ja kaasaegse kommunismi vahel ei toimu proletariaadi diktatuuri „tunnustamise“ või „hülgamise“ pinnal. Tõeline probleem — kuivõrra juttu on arenend kapitalismi maadest — on selles, kas tööliklassi revolutsioonilise vähemiku terroristlik „jakobiinlik“ diktatuur, vastuolus Marx'ile, võib olla selle klassi valitussvormiks üleminekupeppohhis ja ta sotsiaalse vabastuse vahendiks?

Ringvaade

Friedrich Adler ja Kautzky

Läinud detsembris Karl Kautzky, praegu Austrias elav raugastund sotsialismi teoreetik, saatis Viini „Kampf'ile“ artikli „Demokraatia ja diktatuur“, kus kordab oma endisi seisukohti Nõukogude Liidu suhtes. Seekord Kautzky läheb aga nii kaugele, et, kuna ta arvates Nõukogude Liidu tagasilangemine kodanluse valitsusse olevat paratamatu, rahvusvaheline sotsialistlik liikumine pidavat sümpatiseerima spontaanselt tekkinud rahutusi Venemaal.

Friedrich Adler ajakirja päätoimetajana keeldus artiklit avaldamast. Ta kaaskiri tuletab meelde Sotsialistliku Töölis-Internatsionaali seisukohi Venemaa küsimuses. Hamburgi kongressil (1923) üks Vene parempoolsete sotsialistide rühm (Zarja) tahtis astuda Internatsionaali; mandaatkomisjon aga lükkas rühma tagasi järgmistel põhjustel:

„Siin on tegemist rühmade ja üksikute sotsialistidega, kes osalt on astunud välja Venemaa Sotsiaaldemokraatikust Töölisparteist, kuna nad ei olnud rahul selle üldise taktikaga, osalt välja heidetud, kuna nad olid võtnud osa interventsioonest Nõukogude Vene vastu. Nad näevad oma ülesannet mässude tekitamises Venemaal.“

Adler vastab eri punktides järgmiselt:

„Peaaegu teaduslikult lubamatuks apodiktset kindlust, millega Sa arvad, et ainult Sinu aktsioon on võimalik, ja leian probleemi Sinu käsitluslaadis kireastmel, mis takistab Sul näha oma deduktsioonide relativset tingitavust...“

Selles nähtavalt teoreetilises küsimuses peitub aga tähtsaim praktiline. Kumbki neist „absoluutseist kindlustest“: Sinu kindlus, et Nõukogude Venel ei või olla teed sotsialismile pöördumata erakapitalismile, ja enamlaste kindlus, et ainult Vene tee matkimine kogu maailmas viiks sotsialismi juurde, eemaldab iga kokkuleppe. Sinu „kindluse“ loogiline järelus oleks soov, et Nõukogude Vene mida varem seda parem variseks kokku, enamlaste „kindluse“ loogiline järelus oleks sotsiaaldemokraatia hävitamise soov. Sina pead nagu enamlastedki „võidurikast lõppu“ ainsaks väljapääsuks sotsiaaldemokraatide ja kommunistide lõhenemisest. *Sotsialistliku Töölis-Internatsionaali rõhuval enamikul selle vastu on põlev soov leida kokkuleppe eeldusi.*

See kokkuleppe eelduste küsimus töölikklassis näib mulle kõige tähtsamana. Kui see oleks saavutatud, oleks käes nii suur kasu, et kõik

muud raskused taganevad tausta.“

„Luba mulle analoogiat. Takistada lapse sündi, kelle eluvõime on õigustatult kaheldav, on õigus ja isegi kohus. Aga kui laps kord on sündinud, olgu õnnetu kehaehitusega, mis õigustab kahtlema ta arenguvõimes, lugu on põhimõttelikut teine, on kohus teha kõik ta elu ja ta arengu soodustamiseks. Enamlaste võimuvallutamise takistamine olu, nagu arvad Sina ja paljud muud, suure õnnetuse vältimine, nüüd aga, kui Nõukogude Liit on olemas ja on pidand 15 aastat vastu hoolimata määratuist raskustest, peab talle andma sündind lapse õiguse, *katsuma hoida ta elus hoolimata ta raskeist kehaehituse puudustest, hoolimata kõigest majanduslikest faktorist.*

Ja see on nüüd otsustav punkt, kus on ainult üks emb-kumb: hoolimata kõigest, mis meid lahutab, hoolimata, et hülgame illusioonid, nagu Nõukogude Venes sotsialism juba oleks teostatud või selle teostamine oleks väga lähedal, lühidalt, *hoolimata kõigest negatiivsest*, mida tunneme ja mida meie ei taha loorida, tahame soodustada eluvõimalusi Nõukogude Liidus, *seda aidata*, kui kaugele ulatavad meie jõud, või jätame ta oma saatuse hoolde, ei võta midagi ta vastu ette, kuid ka ei tee midagi ta vastu sihitud lõõkide takistamiseks, kuna oleme veendund paratamatust kokkuvarisemisest. Peame olema, meie varem analoogia kohaselt, see ema, kes ravitseb oma last ka siis, kui teda enam ei saa päästa, ja on rõõmus igast minutist ta elupikenduseks, või peame olema nagu inglitegija, kes küll midagi ei tee aktiivset lapse elu vastu, aga võtab vastu loomuliku laostumisprotsessiga surma passiivselt, kui mitte rahuldusega.

Sotsialistliku Töölis-Internatsionaali valdav enamik asub esimesel

vaatekohal, et nimelt kõige tõttu ja kõigest hoolimata *meie kohus on Nõukogude Liidu säilitamine ja soodustamine.*“

Lõppeks Fr. Adler nõustus avaldama artikli ainult koos sinna juurde kuuluva kirjavahetusega.

„Überwindung des Marxismus“.

„Ülesaamiseks marksismist“ osutavad Karl Marxi 50. surmapäeva aegu korraldatud ESTP sotsialistlikud kursused Eestis. Kursuste kavast loeme, et sotsialismi ajalool on järgnevad järgud: 1) algkommunism, 2) utopistlik sotsialism, 3) marksism, 4) kaasaja (konstruktiivne) sotsialism. Sellega siis kava koostaja arvates marksism on juba mineviku asi samal määral kui utopistlik sotsialism!!! Seda rõhutab kava ka mujal. Marksismis olevat „küsimus sotsialismi teostamise teedest asjatu, *inimene ja tahe ei mängi mingit osa*, marksism olevat „lihtne, optimistlik ja ka rahuarmastav õpetus“; sotsialism saabub paratamatult või ei saabu üldse“ jne.

Milleks on vaja populariseerida laiemalt „sotsialistlikku antimarksismi“? Arvame, maksab ka praegu ja meilgi Jean Longuet' mõne aasta eest lausunud tõde: ei saa võidelda marksismi vastu, kahju tegemata sotsialismile üldse, olgugi, et on võimalikud muud sotsialistlikud õpetused pääle marksismi. Ja kas viimaste aastate areng, vastuoksa, ei näita, et marksistlik mõte tungib sinna, kus see varem oli tundmatu või vastumeelne? (Prantsusmaa, Belgia, Hispaania, isegi Inglismaa), et viimaste aastate teoreetilises arengus ikka enam ja enam jäävad tausta mitte-marksistlikud sotsialistlikud õpetused või need püüavad esineda *marksismi tõlgitsusena?*

Marksism ei ole surnud Marxi-ga; marksistlik mõte kasvab ka hoolimata igasuunalisest vastupropagandast.

SOTSIALISTLIK VÕITLUS, sotsialistliku teooria ja praktika ajakiri. Toimetus: *Nigol Andresen, Ilmar Rebane, Erik Tuiman*. Vastutav toimetaja ja väljaandja *Oskar Pärn*. Ilmub Tallinnas 6 korda aastas. Tellimishind aastas 1 kroon 50 senti, poollaastas 80 senti. Toimetus ja talitus: Tallinn, V. Pärnu 31. — Postkast 367.

Kirjastus o.-ü. „Täht“ trükikoda Tallinnas. 1932.